

МАТЕРИЯЛИ 267/1
за историята на градъ Криворѣчна Паланка

I

СПОМЕНИ

отъ

Михаилъ Ив. Македонски

Издава Криворѣчно-Паланешкото благотворително братство
„Осогово“ въ София

СОФИЯ

Печатница на Армейския военно-издателски фондъ
1925

МАТЕРИАЛИ
за историята на градъ Криворѣчна Паланка

I

СПОМЕНИ

отъ

Михаилъ Ив. Македонски

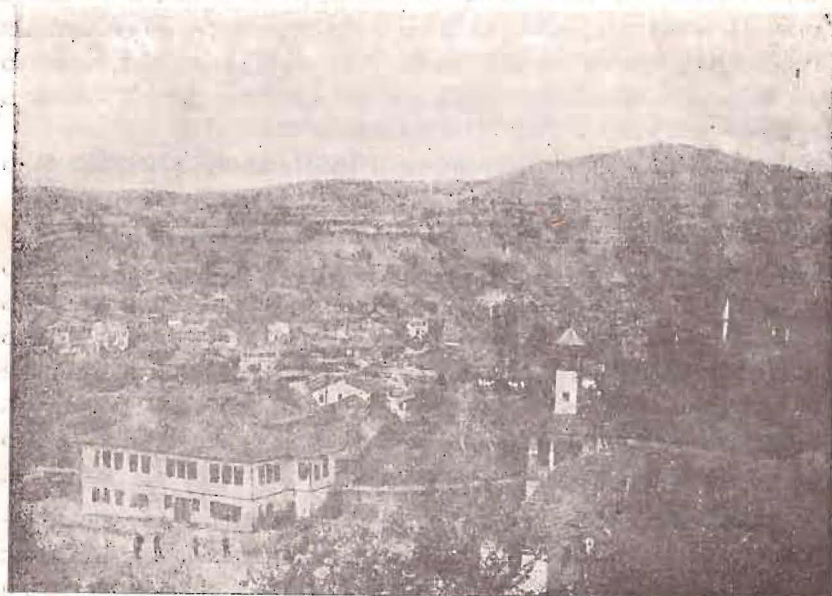
Издава Криворѣчно-Паланешкото благотворително братство
„Осогово“ въ София

СОФИЯ
Печатница на Армейския военно-издателски фондъ
1925

Михаилъ Ив. Македонски

I

Историко-географски прегледъ на Криворѣчна Паланка

Следъ окончателното покоряване на България отъ турцитѣ презъ 1396 г. и здравото имъ настаняване на Балканския полуостровъ, първата имъ грижа е била да укрепятъ завладениятъ мѣста. За тая цель подбирали мѣстности съ стратегическо значение, съграждали сгради за отбрана, откъдето надалеченъ погледъ да наблюдаватъ всѣко движение отвънъ, нѣщо, което би било отъ естество да наруши спокойствието на охраната, поставена съ задача озреме да осуетява опасността отъ нападение. Такава укрепена сграда нарекли „кале“ (крепость). За единъ такъвъ важенъ опоренъ пунктъ е билъ избранъ и нашиятъ градъ Криворѣчна Паланка, предметъ на настоящитѣ ми спомени.

На пътя Кюстендил - Куманово лежи малкият градец Криворѣчна Паланка, въ който се влиза през дълбок проходъ отъ дветѣ страни, заграденъ съ високи безформени голи канари, които почватъ отъ подножието на високия връхъ, нареченъ Девѣ-багъръ. *) Отлѣво на тая възвишеностъ е Костурската планина, съ голия си връхъ, историческото Султанъ-тепе, отъ който иззира рѣката, която бързо се стича и минава през дълбокия проходъ—дори до населения градъ, раздѣля го на две части и, заради криволичението си, е добила название Крива рѣка, отъ тамъ и самият градъ Криворѣчна Паланка.

Пътът между Куманово и Кюстендилъ е вървѣлъ по билото на източната Осоговска планина. Това мѣстно съобщение било изоставено въ времето на султанъ Мурада IV (1623 - 1639). Байрамъ паша намѣрилъ по-добъръ пътъ по течението на р. Крива, дето е основалъ новъ укрепенъ градецъ Егри-дере Паланка (Криворѣчна Паланка) въ 1633 г., като преселилъ въ него жители отъ съседнитѣ села, а най-вече отъ стария Градецъ.**) Споредъ мѣстно предание, градътъ първоначално се именувалъ Байрамъ - паша, по името на основателя му, обаче за това изрично свидетелство нѣма.

Калето. — Въ Паланка има една стара постройка, наречена „кале“ (крепостъ); тя е около 4,000 метра въ квадратъ; стенитѣ ѝ сж дебели и високи, иззидани съ варовъ разтворъ и едъръ груболоменъ камъкъ; на четиритѣ жгли на сградата сж издигнати високи кули, съ тѣсни и продълговати прозорчета (мазгали), отдето сж наблюдавали на далечни разстояния околнитѣ мѣста; надъ входнитѣ врата на калето има голѣма мряморна плоча съ турски надписъ. Ето въ преводъ тоя надписъ:

„Негово превъзходителство далновидниятъ Байрамъ паша, който е въвелъ редъ въ цѣлата държава, най-първо положи голѣми старания и реорганизира войската, принуди държавнитѣ сановници да не се отклоняватъ отъ правдата, а сетне, когато се научи, че въ страната има бунтъ, той

*) Преданието говори: поради тежкитѣ товари, които били пренасяни за северна България съ камили презъ тоя високъ връхъ, животнитѣ изпускали ревъ, и затова високиятъ връхъ добилъ името си Девѣ-багъръ (камилски ревъ).

**) Градецъ съществува още като село въ Паланешко, въ източнитѣ склонове на Козякъ планина, на 2 часа разстояние отъ Паланка. При него има развалини.

потуши и него безъ бой и война. Кой ли херой е минавалъ безъ бой презъ главния държавенъ пжтъ въ егридеренската клисура? Презъ единъ петъкъ пашата, като събра безработни хора и жътвари, [съ умнитъ си мърки, турна край на бунта, предизвиканъ отъ заблудения народъ. Неизвестенъ пѣвецъ възпѣ тѣзи му добри дѣла, а пъкъ безсмъртниятъ Богъ нека запази вѣчна паметъта му. Година 1043 (отъ Христа 1633).“

Успоредно на западнитѣ стени на калето е построенъ още тогава „Голѣмъ ханъ“, помѣщение за 500 коне, въ който сж престоявали камилиитѣ и който отпосле е служилъ за настаняване на турската кавалерия, проходеща периодически презъ града. Въ последната европейска война не помалко послужилъ и на българскитѣ войски.

Мѣстоположение. — Самиятъ градъ отъ само себе си представя единъ продълговатъ полуостровъ — прорѣзанъ отъ дветѣ рѣки— Крива рѣка и Дурачка рѣка—и подраздѣленъ на 6 махали: 1) Ага махалеси, заселена отъ турско население, 2) Осичка, смѣсена, 3) Чукарска, 4) Спротивна, 5) Мишовска и 6) Варошка съ българско население. Градътъ е разположенъ въ една кутловина, отвсѣкжде е заобиколенъ съ голи баири и строго запазенъ отъ северо-западнитѣ вѣтрове. Миналото говори, че сегашнитѣ голи баири, които заграждатъ града и околността му, сж плували въ гжсти гори, букови и джбови дървета, които части сж уцѣлѣли, само за да напомнюватъ миналото. Това сж двата исполински джба, що сж надъ църквата, които и до сега сжществуватъ.

Население. — Първоначално турското население въ града е имало надмощие надъ българското, но затова пакъ околията е била чисто българска. Само по чифлицитѣ имало тукъ-тамъ по нѣкой турчинъ, оставенъ колко да надзирава турскитѣ имоти, обработвани отъ безимотнитѣ българи, подъ видъ на исполица, на три дѣла, или пъкъ подъ име момци (ратаи) съ опредѣлена годишна дажба въ натура, за което ще говора на друго мѣсто. По причина на тая нѣмотия, селското население е напушало мѣстожителството си, пълзѣло е къмъ града, за да намѣри спокойно убежище и по-сгоденъ животъ.

Поминъкъ и занаяти. — Неоспорима истина е, че дългогодишното подчинение подъ турска властъ на народа

било съществена причина за упадък и застои на потиснатото население. Способностите и талантите на личността не са могли да намерят своето развитие. Ограничен по всички направления на живота, лишен от съобщения, затворен като въ клетка на мястото си, паланчанинът не е могъл да напредва въ наследените му занаяти, единственото му средство за прехрана, примитивността на които дълго време не е могла да бъде замѣнена съ нещо по-ново, по-усъвършенствувано.

По-главни отъ упражняваните занаяти въ града са били: терзийлък (шивачество), обушарство, кожухарство, абаджийлъкъ, желязарство, изработване кантари и огнила (чакмаци), грънчарство и семерджийлъкъ. Дърводѣлството и коларството са слабо застъпени, понеже, поради балканистото си и стрѣмно мѣстоположение за превозни средства, хората са употребявали коне и магарета. Горните занаяти са били въ ръцете на българите, а една част отъ турското население е основало плочарски еснафъ и е изработвало приготвените отъ желязарите — цигани конски подкови, въ по-големо количество пренасяни за продажба или давали въ размѣна за други стоки, доставяни отъ годишните панаири въ градовете: Сѣрѣ, Г. Джумая, Неврокопъ и Узунджово. Всяка година въ определено време търговците манифактураджии, както отъ Паланка, така и отъ другите градове на Македония и северна България, на групи — на групи посещаваха тия панаири, отдѣто доставяха нужното за цѣла година количество платове, сукна, басми, хасе, американъ и др. потребности за облекло. Тукъ му е мястото да спомена, че причина за начина на такова търгуване веднажъ въ годината е било следствие на неоткритите центрове въ по-главните градове за търговия, липсата на съобщителни средства и несигурността въ пътуванията отъ турски разбойници, които кръстосваха пътищата и проходите, ограбваха населението, безъ да имъ пречи властта или да ограничи вредите имъ. Таково бѣ общото положение въ турската държава дори до 1873 година, до като европейските капиталисти, като Баронъ Хиршъ предприеха постройката на желязнопътната линия Цариградъ — Одринъ — София предъ Кюстендилъ — Паланка — Куманово — Скопие — Велесъ — Демиръ капия — Солунъ, една част отъ която се построи до освободителната война (1877), а другите части останаха въ проектъ и следъ образуването

на княжество България бидоха наследени от новите господари на разпокъсаната Турска империя, българите.

Като говоримъ за поминъка и занаятите на населението въ града, намирамъ за умѣстно да отбележа това и за селското население въ околията. Последната се дѣли на две части: полска и планинска. Полската частъ се образува отъ селата: Конопница, Градецъ, Мождивякъ, Дълбочица, Бачево, Тлъменци, Пеача, Петърлица, Гиновци, Милутинци, Радибушъ, Ранковци, Гулинци, Отощица, Опила, Одърне, Крилатица, Страцинъ, Вѣтърница и Каваклий. Въ тия села се ражда: царевица, пшеница, ръжъ, просо, ечмикъ, овесъ, фасулъ, леща, зеле и др. градински зеленчуци. Въ последно време има стремежъ за произвеждане на тютюнъ и макъ, Въ нѣкои отъ селата е застъпено и овощарството. Умѣрениятъ климатъ дава възможностъ да ставатъ хубави и вкусни круши, ябълки и сливи, отъ които варятъ сливовица, а една частъ отъ сливите пакъ въ особено приготвени фурни; тѣхъ занасятъ за проданъ въ Скопие, Солунъ и другаде. Тѣсното, тъй наречено Славовско поле, дори до освобождението на България, работната му площъ бѣ изключително въ владение на турскитѣ бейове-аги. До тогава полското население бѣ принудено да работи на исполица, или пъкъ съ уговорена заплата въ натура, като напримеръ: 500 или 680 оки ситна храна, 12 оки соль, 10 чифта царвули и то, ако семейството се състои отъ 5—6 члена, а ако ли е само мжжъ и жена, дава му се половината отъ горната дажба. По тоя начинъ семейството на полския селянинъ прекарваше живота си на турския чифликъ, дето постоянно живѣеше, подъ името ратай, исполджия, подчиненъ съ децата си на всички прищевки на агитѣ, които бѣха пълни господари—дори само съ разрешение на тѣхъ можеше да става и оженването на женската челедъ,—която всецѣло бѣ подъ разположението на турчина—звѣръ. Лишенъ отъ работна земя, ограниченъ неимовѣрно въ живота, отчаянъ и изгубилъ всѣка надежда за по-честито бждеще въ родното мѣсто, на нашия полски селянинъ не отставяше друго освенъ да дири поминъкъ вънъ отъ предѣлитѣ на Македония, въ чужбина, и на малки образувани тайфи, подъ името дюлгери, зидари и работници преминаваха въ Ромъния, Австрия и въ други държави, дето оставяха на работа всѣка година отъ 8 до 10 месеца. Презъ зимата се връщаха обратно при семейството си, плащаха даждията си и на кредитора

който е кредитиралъ семейството съ най-нужнитѣ предмети, въ тѣхно отсъствие.

Отъ всичко казано до тукъ, става явно, че селянинътъ отъ полето, като не е можалъ да намѣри своето благоденствие другаде, предава се решително въ занятието дюлгерлъкъ, зидарство, и напоследъкъ се явява строителъ на грамадни здания, съ всичкия имъ естетически вкусъ и здравина, каквито му е посочила съвременната наука по строежа. Точенъ изпълнителъ на пламираната ситуация, честенъ и устойчивъ на задълженията си, паланчанинътъ е успѣлъ да привлече вниманието върху себе си на търговския свѣтъ въ столицата на България, въ която неговиятъ трудъ и вещина сж изпъстрили града съ най-грамаднитѣ и монументални здания.

Планинската или горската частъ на паланешката околия сжщо е населена изключитално отъ българско население въ селата: Уземъ, Търново, Жедилово, Караманица, Луке, Кръстовъ долъ, Голѣма и Малка Църбория, Добровница, Подържи конь, Осиче, Киселица, Станци, Костуръ, Вървище, Кошари, Кръкля, Дурачка рѣка, Дрѣнъкъ, Мартиница, Габаръ, Огутъ, Криви каменъ, Неравъ и Борово. Частъ отъ тия села сж полупланински и производителността имъ се доближава по-вечко къмъ полската, понеже и тукъ вирѣе овощарството и се произвеждатъ зърнени храни, доколкото оскъждната за работа земя имъ позволява. При това отглеждатъ и по-малко добитъкъ, кози, овци и свине, когато въ съвсемъ планинскитѣ села и отъ тая благодать хората сж лишени, а тукъ-тамъ се ражда ечменъ, овесъ, лимецъ и по-малко рѣжъ. Скотовъдството сжщо така е слабо застъпено, освенъ по нѣкоя коза, и то много нарѣдко. Навредъ сиромашията е прострѣла своитѣ корени. Суровиятъ и непоносимъ животъ е хвърлилъ своя отпечатъкъ и върху физическото устройство на населението. Мжчно проходимитѣ тѣсни балкански пжтеки не даватъ възможность на жителитѣ му да използватъ богатата отъ останалитѣ неопустошени гори, между които се намиратъ скромнитѣ имъ жилища, покрити съ храсталтъкъ, слама и бурени. За да подкрепи живота си съ коравия зальтъкъ хлѣбъ, той е принуденъ отъ два часа разстояние презъ стръмни пжтеки да пренаса въ града на грѣбъ или въ човаль товаръ дърва за горене и проданъ за нищожна цена. Въ това отношение е замѣнилъ товарното животно съ себе си.

При такова икономическо разтроено и нестабилизирано отъ никоя страна положение, което съ бѣгълъ погледъ описахъ, както на селското, така и на градското население въ нашия край, дължа да отбележа и факта, че е съществувалъ замисълъ за нѣкакъвъ изходъ отъ създаденото положение отъ продължителното потисничество на турското правителство. Религиозниятъ духъ не билъ изчезналъ и времето непрекъснато текло, съ очакване да се появятъ подходни лица, които да дадатъ импулсъ за пробуждане на народа отъ летаргията, въ която е билъ тласнатъ до забрава.

Въ периода на общо униние, провидението е подбрало и опредѣлило за ръководни лица гражданитѣ: хаджи Маджо, попъ Давидъ, Якимъ Ковчегаря, хаджи попъ Захария (сакеларий), хаджи Стефанъ, хаджи Пешо, хаджи Петъръ, които едновременно отъ поклонението си въ Иерусалимъ добили и прилагателното име „хаджи“, голѣма рѣдкостъ въ ония времена, подпомогнати и отъ първенцитѣ-чорбаджии: Пато, Гължбъ, Цеко, хубавъ Иове, Николчо, Димишъ, арнаутъ Коле и др., а въ последствие измѣстени съ по-млади хора, каквито сж били: Мито и Тоте Вучеви, Цоне Христовъ, Димишъ Якимовъ и други по-събудени граждани, които съ доказана енергия и постоянство сж турили основа за пробуждане на убитото духомъ гражданство. Поради голѣмото невежество и ограничения умъ на тия първи хора и условията, при които сж живѣли, не имъ е било възможно да развиятъ по-голѣма деятелностъ отъ тая, която има връзка съ вѣрата, въ името на която се започва тѣхното похвално дѣло, считано за не толкова подозрително отъ господстващата властъ, а именно: създаване молитвени домове. Ентусиазирани отъ идеята, че тѣ вършатъ една благородна работа, съ голѣма самоотверженостъ се предаватъ за подновяване на съществуващия нѣкога манастиръ „Св. Иоакимъ Осоговски“.

II

Манастирът „Св. Иоакимъ Осоговски“

Манастирът „Св. Иоакимъ Осоговски“ отстои далече отъ Паланка единъ часъ, на източната страна на града, въ запазена отъ човѣшкото око и заградена отъ гъсти букови и джбови гори се намира клисурата, въ която на една малка възвишена полянка се издига монументалното здание — храмътъ на св. Иоакимъ Осоговски, съ шесть куполи (кубета), обковани и покрити съ цинкъ, въ вътрешността на църквата подпрѣни на четири колони, иззидани отъ масивни дѣлени камъни, както и цѣлата църковна сграда, която свободно може да побере хиляда богомолци и която по устройство и планъ е еднаква съ тая на св. Иванъ Рилски въ Рилския манастиръ. Сществуването въ старо време на тая св.обителъ, която е била разрушена отъ турскитѣ орди до основа, съ изключение на малкия параклисъ „Св. Богородица“, е дало поводъ на първитѣ паланешки деятели, не безъ основание, да поискатъ отъ турското правителство възобновяване на манастира. Благодарение на голѣмото влияние и привилегии предъ турското правителство на нѣкои отъ първенцитѣ, особено на хаджи Стефана, било е получено нужното разрешение, и работитѣ по застрояване на манастира сж тръг-

нали съ свѣткавична бързина. Изпратени били специални лица за събиране на парични помощи. Отъ всички села на околията населението подъ редъ се е изреждало да работи безвъзмездно: едни сж извършвали зидарски работи, други приготвяли дѣлани камъни, трети пренасяли нужния строителенъ материалъ и пр. Надзорътъ и ржководството по изграждане на зданието е било повѣрено на опитни майстори отъ Дебърско, които грижливо сж прилагали изпълнението на църковния планъ и съ изискуемата се отъ тѣхъ вещина сж продължавали успѣшно възложената имъ работа, до като най-после въ осамотената пустиня и въ срѣдата на величествената гора е израстнало бѣлокаменното здание на Осоговския отишелникъ, въ което изпадналото въ отчаяние население е търсило да намѣри утеха и покровителство отъ великия български светецъ, пришелецъ, по неизследвана Божия сждба, отъ с. Градецъ, Йоакимъ Осоговски, който е свършилъ своя отшелнически животъ тукъ, на самото мѣсто; дете сега е манастирътъ. Споредъ мѣстно предание, тогава се явила нова опасностъ за започнатото дѣло. Тѣкмо, когато манастирската църква е била на привръщане, единъ турски паша, съ неизвестно име, замислилъ да разруши застрояването ѝ. Съ много войска и башибозукъ той потеглилъ отъ Паланка, съ намѣрение да събори и развали манастира. Когато, обаче, пристигналъ до мѣстността (и до сега съ запазеното си име „кръстътъ“) и почналъ да изкачва стрѣмната височина, ненадейно получава апоплетически удъръ, падналъ отъ коня си въ несъзнание, безъ да проговори дума. Между войската му станало смущение и недоумявала, що да прави по-нататъкъ. Тогава наказаниятъ отъ провидението паша само съ ржкомахание далъ знакъ на войската си да се върне обратно въ града, кждето случката се тълкувала отъ турци и българи различно, и по тоя начинъ манастирътъ се избавилъ отъ разрушение. Въ добавъкъ преданието говори, че следъ случката сжщиятъ паша наредилъ да се изпратятъ на манастира дарове,—покривки отъ червено сукно. Отъ тогава манастирътъ е останалъ незасегаемъ, и дори между турското население добилъ почитание на свещено мѣсто. (Ибаадетъ-ерй), мѣсто за поклонение, кждето и сега въ различно време презъ годината се посещава отъ турскитѣ семейства, които за да засвидетелствуватъ почитанието си, даватъ пари за запалване на свѣщи, кандила и пр.

Тържествуващи за увънчаната щастлива сполука, нашите деятели не сж се ограничили само съ изграждането на манастира, но тѣ сж прострѣли своята дейность и по-нататък — започнали да построяватъ сгради около манастира за подслонъ на гости. Въ общо събрание и възъ основа на почерпени данни отъ биографията на св. Иоакима Осоговски, обявили за патроненъ празниченъ день, въ честь и паметъ на светеца 16/29 августъ, следъ Успение Богородично (голъма Богородица), та по тоя начинъ да се зачете отъ посетителитѣ и храмовия празникъ на малката черквица, що е въ сжщото дворно мѣсто. И до сега всѣка година на уречения день се стичатъ съ хиляди богомолци не само отъ паланешката околия, но и отъ Кочанско, Кратовско и Щипско, и се образува голѣмъ съборъ на опредѣленото за целъта надъ манастира мѣсто, наречено „Съборище“. Тукъ сж направени временни заслони отъ храсталаци, наречени „сѣници“, за дневна почивка на събралото се множество, което подъ мелодичнитѣ звукове на гайдата, кавала и разнитѣ цигулки виятъ кръшни хора и пѣсни млади момци, невѣсти (булки) и моми съ разноцвѣтна носия и труфила. Така се посрѣща и изпраща празникътъ на манастира. За запазване реда и тишината властѣта винаги изпраща по едно отдѣление стража, която се грижи за спокойното прекарване на празничния день.

Въ кжсо време манастирътъ е добилъ своята известность. Отвсѣкжде се сипвали материални пожертвования въ пари, добитъкъ и недвижими имоти отъ разни богобоязливи благодетели. Благосъстоянието му постепенно е расло и достигнало до известна степенъ да осигури и посрѣща не само текущитѣ разходи, но отъ излишъцитѣ да се купуватъ недвижими имоти: ниви, ливади, гори и пр.

По заведенъ обичай, на празника манастирското настоятелство е откривало подписка за доброволни пожертвования, въ резултатъ на което се явява по 10 до 16 хиляди лева налични пари, вѣнъ отъ подаренитѣ: чорапи, платна, пешкири, вълна, ярета, агнета, жито, масло, сирене, бобъ, леща и др. предмети, събирани отпосле отъ патентования при манастира таксидиотинъ (ликвидаторъ-събирачъ) дѣдо Такъмъ. Всички тия подаяния сж осребрявани и спестявани въ манастирската каса, а житнитѣ храни, следъ като се посрещнатъ разходитѣ по прехрана на братството и прислу-

гата, излишъкът е оставянъ въ хамбаритъ и въ време на общо бедствие, гладъ и неплодородие, манастирътъ се е явявалъ въ помощъ на бедното горско население, което, въ взаимнообразна форма, а по-вече въ замѣна на полска работа, се е снабдявало съ храни, безъ всѣкакви други задължения, и по тоя начинъ светата обителъ е била сигуренъ кредиторъ, милосърденъ помощникъ на беднитъ въ най-критически моменти.

Първоначално управлението на манастирскитъ имоти е било въ рѣцетъ на едно мирско настоятелство, избрано отъ градското и селското население. На чело на това настоятелство е билъ хаджи Стефанъ, който е ознаменуваъ своето стоене съ построяката на северозападната страна на манастира — грамаднитъ триетажни паянтови здания, наречени „бини“. Освенъ това, съ съгласието на своитъ другари-дейци, той е купилъ за смѣтка на манастира имотитъ на съществуващата нѣкога желѣзна рудница въ Дурачка рѣка, кждето и сега стоятъ на купища остатъци отъ сгурията на фабрикуваното желѣзо. Мѣстността на тази рудница и днесъ носи името „Самоковище“. Пространството на тоя имотъ е било голѣмо съ ливади, като оазисъ всрѣдъ гжстия лесъ отъ лесковина и различни други гжсти низкостеблени шубарлъци.

До известно време тоя имотъ е владенъ и притежаванъ отъ манастира безпрепятствено. Наскоро, обаче, роднини и наследници на продавача-турчинъ започнали да успорватъ продажбата му, възбуждатъ процесъ, който дълго време се протакалъ, до като най-после е билъ решенъ въ тѣхна полза. Като отговорно лице въ случая е билъ хаджи Стефанъ, който, измѣчванъ по това манастирско дѣло и влаченъ по вилаетскитъ сѣдилища, при твърде разклатено материално положение, е свършилъ последнитъ дни на живота си въ най-голѣма оскѣдностъ и лишения въ гр. Скопие, кждето и билъ погребенъ.

До тукъ се свършва дейността на тоя бележитъ и виденъ благодетель на гр. Паланка, дейността на който ще видимъ да се простира и по отношение на училищното дѣло, кждето е проявена неговата щедра благотворителностъ. Но затова ще говора по-нататкъ въ споменитъ си.

Между други пожертвователи, които сж способствували съ материалната си падкрепа да създадатъ на манастира

доходи, да постават въ сносно положение съществуването му, не по-малко съдействували съ даренията си и обитателитъ съ стадата си въ Осоговскитъ планини, каракачани (власи), а особено братята Щерю и Дросо, които освенъ съ щедритъ си подаяния въ пари, добитъкъ, масло и сирене, но и всъка една отъ манастирскитъ стаи бѣше послана съ тѣхни постилки отъ разкошно изработени власести плътни одеала, черги и възглавници. Въ живота строго религиозни, манастирътъ бѣше тѣхно светилище, дето извършваха обичайнитъ си християнски обреди. Манастирското братство състоеше отъ монаситъ: дѣдо Онисимъ Акакия, Зосимъ, Йоиики и баба Анисия, на чело съ игумена-старецъ и книжовникъ Аверкия П. Стояновъ, родомъ отъ гр. Дупница и после допълнено съ приведения въ иеромонашески чинъ Никола, преименуванъ Филотея, образуваха общежитието на духовния клиръ въ манастира. Дейността на бележития старецъ Аверкия е описана подробно въ списанието „Училищенъ Прегледъ“. Той се числи последователно въ редоветъ на приснопамятнитъ Паисий Хелендарски и Софроний Врачански, съ постепенно приближаване до дѣда Славейковъ. Голѣмъ будителъ въ областта на духовното ни възраждане, дѣдо Аверкий отъ манастирската скромна келия не преставаше да дава тонъ за пробуждането на народа и на тогавашната интелигенция въ национално съзнание, като я събуждаше съ своитъ стихотворения — оформени въ съставената отъ него пѣсень: „Тая пѣсень съчинявамъ и изговарямъ отъ души: „Ти народе, милъ народе, не запушай си уши“ и пр. и я надумваше да се стресне, да остави пасивността и да влѣзе въ открита борба противъ фенерското духовенство, което въ онова време най-яростно бушуваше въ нашия край.

Длъжността като домакинъ и управителъ на манастирскитъ имоти на дѣдо Аверкия бѣше въ голѣмъ контрастъ съ характера му. Титлата игуменъ на манастира го не блазнише, а на противъ въ голѣма степенъ пречеше на неговото въ живота предназначение. Ето защо, въ скоро време той напусна възложената му длъжностъ — усамотенъ въ своята тѣсна, но тиха келия, не обезпокояванъ съ никого и съ перото въ ржка продължаваше да работи не само върху собственитъ си научни произведения съ религиозенъ характеръ, като се ползуваше отъ гръцката, руската и сръбската ли-

температура, но едновременно имаше и постоянно сношения съ Ромъния, а така сжщо дори и съ двора на Обреновичитѣ въ Сърбия. Сношенията на бележития старецъ съ Влашко се обясняватъ отъ идването на Левски въ манастира, за което ще говоря по-долу. Но за прѣкото му сношение съ Сърбия е една загадъчна тайна, за която сжщо ще кажа нѣколко думи.

Събитието става при най-голѣмия разгаръ на църковния въпросъ. Датата и годината, когато Левски е стѣпилъ въ Паланешко, положително не мога да кажа по единственитѣ причини, които последователно излагамъ. Сведенията си за това обуславямъ съ тогавашната си възраст, въ която съмъ се намиралъ, за туй, по предположение, намирамъ, че събитието става не по-рано отъ 1870 или 1871 година, когато азъ съмъ билъ на около 16 или 17 годишна възраст.

Бѣше презъ лѣтото, юлски дни. Въ единъ дѣлничень день следъ обѣдъ бѣхме разпуснати отъ училище и съ другаритѣ си ученици се намѣрихме на градското пазарище, дето обикновено всѣка сѣбота ставаше пазаръ. Изведнажъ се появиха нѣколко души възседнали на коне, минаха презъ чаршията, следъ тѣхъ втора и трета партида. Това бѣха кметоветѣ отъ полскитѣ села, които безъ да отседнатъ въ града, безпирно заминаха по направление къмъ манастира. Това ненадейно появяване на кметоветѣ и заминаването имъ за манастира въ ниедно време се различно тълкуваше изъ града. Едни си шушнѣха, че отиватъ по манастирски смѣтки, други казваха, че иматъ нѣкакво събрание. Съ една речъ, никой не доумяваше, защо и за какво отиватъ. У менъ и у другаритѣ ми любопитството все по-вече и по-вече растѣше, до като най-после се сдумахме да отидемъ и ние въ манастира, макаръ безъ позволение на родителитѣ си, толкова по-вече че разстоянието е малко, ще отидемъ и пакъ ще се завърнемъ рано-рано, безъ да се знае, къде сме ходили. Казано и свършено. Азъ и другаритѣ ми съученици: Богданъ Вучевъ, Димитъръ Величковъ и Иванчо Костовъ съ свѣткавична бързина заприпахме и за $1\frac{1}{2}$ часъ се отзовахме въ манастира. Разгледахме въ зданията, нѣма иикой; на площада предъ черквата нѣмаше нито коне навързани, нито човѣкъ да се мѣрка. Решихме да влѣземъ въ черквата, на която вратата изглеждаше открената. Побутнахме и влѣзохме. Църквата изненада нашето любопитство, когато видѣхме вжтре всички кметове съ благоговения наве-

ли глави. На стъпалата на олтарскитѣ двери стоеха изправени съ епитрахили на шия двамата братия свещенослужители, отецъ Амфилохи и отецъ Иринархъ, иеромонаси; на възраст между 40 и 45 години, които наскоро бѣха дошли отъ Зографския манастиръ въ Св. Гора и които по неизвестни никому причини наскоро напустнаха нашия манастиръ и заминаха неизвестно накѣде. До троноветѣ, що сж за пѣвцитѣ, стоеха неподвижно двама човѣци непознати: единиятъ сухъ, съ високъ ръстъ, русъ, съ по-дълги мустаци, а другиятъ по-низъкъ, сжщо русокосъ и съ малки мустачки. Отецъ Амфилохи довършваше молебена, а отецъ Иринархъ подаваше на богомолцитѣ кметове да цѣлуватъ кръста и евангелието. Като видѣхме всичко това — слънцето се бѣше дигнало на високо и приближаваше да залѣзе задъ манастирскитѣ гори, — побързахме да се върнемъ въ града, за да не се разбере отъ родителитѣ ни, че сме ходили на манастира, нѣщо което безъ позволение строго бѣше забранено. Какво стана по-нататкъ, ношуваха ли тая вечеръ кметоветѣ въ манастира, закъде заминаха двамата чужденци, кои бѣха тѣ и какъ се именуваха, ние незнаехме, нито пъкъ се интересувахме да знаемъ. Дълженъ съмъ да спомена, че при състоялия се молебенъ не се виждаше присѣтствието на дѣдо Аверкия, който, може би, да е билъ въ олтара и отъ тамъ де е наблюдавалъ всичко. Отпосле разбрахме, че сж давали клетва за вѣрность и постоянство на оглашени по-рано кметове въ революционното дѣло и че двамата непознати и ненадежни на манастира гости сж били апостолитѣ, дяконътъ Левски и Тодоръ Пѣевъ. Тоза разкритие ми стана известно едвамъ презъ 1888 година при следното обстоятелство: презъ т. г. бѣхъ окръженъ управителъ въ гр. Хасково. По него време, Тодоръ Пѣевъ, сега покойникъ, бѣше на служба при Министерството на вътрешнитѣ работи — главенъ административенъ инспекторъ. Той бѣ дошълъ въ Хасково по служебни работи и благосклонно се отзова на поканата ми да дойде у дома ми на обѣдъ. Въ заведения разговоръ по разни въпроси ме запита, отъ кой градъ съмъ. Като разбра, че съмъ отъ Криворѣчна Паланка, добави: „Азъ много добре познавамъ града Ви; тамъ има и манастиръ „Св. Иоакимъ Осоговски“. Едно време ходихме заедно съ Левски по агитация за освободителното дѣло и заклехме по-интелигентнитѣ кметове отъ Вашитѣ села. Въ лицето на игумена отца Аверкия ние, революционеритѣ, имахъ

ме една сигурна прикрита станция, добре запазена и неподозрителна за турската власт“ и пр.

Тогава ми стана известно, че Василъ Левски е прониквалъ и дохождалъ въ нашия затънтенъ край.

Следъ всичко станало, не се мина нито една седмица, градътъ доби тревоженъ видъ. Турската властъ, по невѣдоми пжтища, бѣше подушила, че се е вършило нѣщо въ манастира. Бързото заминаване на цѣла кавалкада полицейска стража, начело на каймакамина отъ града, бѣ изпроводена отъ любопитнитѣ очи на гражданитѣ къмъ манастира. Още съ появяването ѝ, въ долината групата била съгледана съ телескопа на дѣдо Аверкия, който на бърза ржка прибира, каквото имало компрометируващо въ манастира, предава го на Поце Гължбовъ, който тогава управляваше манастирскитѣ имоти. Последниятъ го изнася вънъ отъ манастира, зарява на удобно мѣсто въ гората и се връща да посрещне ненадейнитѣ гости. По заведенъ обичай, манастирската прислуга бързо се спуща, поема конетѣ, а управителятъ на манастира поканва гоститѣ въ приемната за такива случаи гостна стая. Следъ почерпването имъ съ кафе, управителятъ Гължбовъ, за да узнае по-нататъшното намѣрение на агитѣ, да ли ще заминаватъ за нѣкжде или сж дошли само до тукъ, поканва ги да останатъ на обѣдъ, за да имъ приготви таквѣ. Каймакаминътъ отговорилъ на поканата отклончиво и двусмислено, отъ което се подразбрало, ще трѣбва да се нахранятъ Манастирската управа стѣпила въ ролята си: изтрѣсва едно кошарище съ медъ, заколва едно шиле, кокошки и пр. Всичката тая подготовка се наблюдавала и гладната, лакома за медъ царска стража, съ нетърпение очаквала по-скорошно опичане на шишѣ, кебапа, миризмата на който още по-вече ги дразнѣлъ, и вълчиятъ апетитъ ставалъ по-остъръ. Въ това време каймакаминътъ и още двама турци цивилни негласно и съ голѣма предпазливостъ гледали съ очитѣ си всички кюшета на манастирскитѣ стаи и, подъ благовидния предлогъ на любопитство, преди да почнатъ обиска, старателно сж искали да видятъ настроението въ лицата на манастирскитѣ обитатели и впечатлението, което сж добили отъ ненадейното и неочаквано посещение на официалната властъ. Всички стаи, църквата, магерницата и зимникътъ старателно били претърсени, сжщо яхъритѣ и курни-

цитѣ. Следъ като се наiali и напили здравата, на мръкване агитѣ се завърнали въ града.

На другия день двата меджлиса, идаре и беледие, и нѣколко отъ първенцитѣ турци се събрали въ стаята на каймакамина на съветъ. Какво е говорено, не се знае. Извършениятъ, обаче, обискъ въ манастира произведе тежко впечатление. Гражданството и еснафътъ, макаръ чужди и неосведомени за ненадейното посещение на Левски въ манастира и извършеното революционно тайнство, инстинктивно чувствубаха нѣкаква уплаха, като виждаха необикновено настроение въ полицията и чиновницитѣ. Взетитѣ мѣрки отъ властѣта и образуването на смѣсени отъ турци и българи нощни патраули изъ града, отъ една страна, затвърдяваха страха, но отъ друга, блоготворно действуваха за подигане националния духъ. Отрезвението бавно се развиваше, но следитѣ отъ него оставиха своя отпечатъкъ у народа, надежда за свѣтло бждаще. Моментално създаденото критическо положение бѣше преходно, нетрайно. Въ кжсо време всичко утихна и се разнесе, като че нищо не е ставало.

Съ тѣзи случки и приключения завършвамъ споменитѣ си отъ посещението на великия апостолъ въ паланешкия край, безъ да зная по-вече подробности за престояването му въ манастира, или пъкъ накжде е отпжтувалъ. Неоспорима истина е, че дѣдо Аверкия, който е билъ главниятъ будителъ и проводникъ на освободителното дѣло, е билъ посветенъ въ всичко и съ по-вече интересни подробности щѣше да ни освѣти, ако бѣше живъ или пъкъ бѣ оставилъ записки за споменъ на преживѣното отъ него бурно време.

Най-чувствителна, обаче, и отъ голѣмо историческо значение е изчезването на политическата кореспонденция на дѣдо Аверкия съ сръбския дворъ и съ меродавнитѣ политически кръгове въ Бѣлградъ. Тая кореспонденция, както споменахъ и по-горе, остана заровена въ потайно мѣсто на манастирското осое. Умрѣ дѣдо Аверкия, умрѣ довѣреното му лице Поце Гължбовъ, погребана се и великата тайна отъ документитѣ.

III

Съграждане на църква и народно училище

Изпъкналитѣ на времето си народни радетели, имената на които посочихъ, следъ довършване на манастира, не се спрѣха съ достигнатото до тукъ, а продължаваха своята народополезна дейность. Подпомогнати отъ родолюбивитѣ си съграждани попъ Давидъ и хаджи Маджо, се нагърбили съ съграждане на църква и училище. Не е било лесно осъществяването на предначертаната цель, понеже липсвали средства. Доброволнитѣ пожертвувания не били достатъчни, за да пристѣпятъ къмъ работа. Свикано било общо събрание, въ което се взело решение: да бждатъ обложени по състояние всички въ града вѣнчила, а нежененитѣ да изплатятъ данъта си чрезъ трудова повинность (ангария) по нѣколко дни на редъ, не изключвайки женитѣ и по-възрастнитѣ деца. Благодарение на застъпничеството на хаджи Стефана, който се ползувалъ съ особени права, като виденъ търговецъ на овни и овци, които доставялъ въ Цариградъ за войската, и запознатъ отъ близо съ официалнитѣ фактори тамъ, безъ много мъжнотии издействувалъ царски ферманъ, и строежътъ на църквата и училището се започнало при голѣмо въодушевление на населението. Вѣроятно, по внушение отгоре, турското население никакъ не препятствувало въ случая, и както църквата, която е посветена на името на св. великомъченикъ Димитрия, така и училищната сграда се изградили безпрепятствено. Следъ освещаването ѝ, което било извършено отъ Скопския гръцки митрополитъ Йоакима, останала на общо ползуване дори до днешно време. Така се е свършило началото на това културно дѣло, което е дало тласкъ за първоначалното пробуждане на народа, потиснато политически отъ турската власть и духовно отъ гръцката патриаршия. Църквата и училището въ двора сж привършени окончателно въ 1833 г.

За първи свещенослужители въ новопостроения храмъ се отбелѣзватъ попъ Давидъ, попъ Георги и попъ Захария, на последния даденъ санъ сакеларий. За последуващитѣ следъ тѣхъ свещеници ще говоря на отдѣлно мѣсто. За не излишно считамъ да спомена, че църковната служба и всички духовни трѣби се извършвали на църковно-славянски езикъ.

IV

Хаджи попъ Стоянъ въ Русия

Непрекъснатиятъ стремежъ за построяване, едно следъ друго, манастира съ сградитѣ му, църква и народно училище, — всичко това съпроводено съ голѣми разходи, поставиха въ трудно положение инициаторитѣ. Паричнитѣ средства бѣха изчерпани, а да се добиятъ такива за посрѣщане нарастналитѣ нужди, нѣмаше други изходъ, освенъ да се изпратятъ хора въ Ромъния и Русия за събиране помощи. Въ Ромъния имаше паланчани дюлгери и работници, които бѣха се заловили на работа по строежитѣ се тамъ желѣзници. За тая цель бѣ избранъ хаджи попъ Стоянъ, човѣкъ съ отлични качества — примиренъ, кроткъ, смиренъ и добъръ църковенъ проповѣдникъ. Заминаването на свещеника въ странство подхрани надежди у нашитѣ деятели.

Не се мина година време, делегатътъ — свещеникъ се завърна, следъ като обиколилъ въ Русия градоветѣ: Одеса, Киевъ и Москва. Както въ Ромъния, тъй и въ Русия той е билъ благосклонно приетъ отъ духовнитѣ руски власти и щедро даренъ съ 20 тѣла нови църковни служебни книги и толкова въ пълненъ комплектъ свещенически одежди, подарени отъ рускитѣ църкви въ поменатитѣ градове, съ поржчка да бждатъ разпредѣлени за всички църкви въ Паланешко, споредъ нуждата имъ. Одеждитѣ бѣха полунови, златошити и отъ много скжпа и разноцѣтна кадифена тежка материя, каквато само Русия може да произведе. Скжпитѣ подаръци бѣха изложени въ помѣщенията на училището, дето въ продължение на нѣколко дни по редъ гражданството се изреждаше да ги преглежда и да се любува на скжпоценнитѣ одежди, които и до сега грижливо се съхраняватъ и продължаватъ да служатъ на свещеницитѣ. Тѣкмо въ това време, сир. въ 1868 год., пристигна и рускиятъ ученъ Гилфердингъ въ Паланка.

Ученицитѣ бѣха изведени за посрѣщане на тоя високъ гостъ вѣнъ отъ града на зелената поляна, наречена „Цигански гробища“, на самото шосе, коѣто води за Куманово. По шосето се показаха една група отъ 7 души конници; начело на тая кампания вървѣха двама конни жандарми; следъ тѣхъ една дама съ сламена шапка, въ черна рокля, на която политѣ отъ лѣвата страна се спускаха и достигаха до зе-

мята, ездеща на една страна, на особено село, а успоредно до нея единъ цивилень, съ наметнатъ презъ рамо бинокълъ; следъ тѣхъ още единъ цивилинъ и двама конни жандарми. Групата бавно навлѣзе въ града и съ стремителни погледи разглеждаше възвишенитѣ върхове на населения градъ съ хубавитѣ му овощни градини, дървчета, които бѣха изобилно натоварени съ плодове до скършване. Пътниците бѣха заведени направо въ конака, посрещнати отъ властѣта съ почести. Следъ малка почивка, тѣ предприеха една разходка изъ града. Придружени отъ мюдюрина и други правителствени чиновници, посетиха църквата и училището, дето, следъ като разгледаха изложенитѣ подаръци и бидоха осведомени отъ делегата хаджи попъ Стоянъ за произхода имъ, минаха на отсрещната страна на града, на „Коршумъ баиръ“, и съ бинокъла си разгледаха мѣстността по всичкитѣ ѝ направления. На гоститѣ бѣше приготвена квартира въ дома на стария кятипинъ. За да бжде толкова внимателна турската властъ къмъ особата на госта-пътешественика, нѣма съмнение, че е имало предварително предупреждение отъ вилаетската властъ, толкова повече че той официално се съпровождаше отъ правителствени жандарми. Пътешественикътъ нерачи да ношува, и на заходъ слънце напусна града по сѣщия редъ и придруженъ отъ хаджи попъ Стоянъ и Апостолъ Попъ Георгиевъ за манастира. Гражданството не видѣло до тогава страненъ човѣкъ, особено русинъ, да бжде толкова на почитъ отъ турскитѣ власти, почувствува се гордо и веселостъ се четѣше по лицата на всички. Това посещение на пътника се коментираше различно, още повече че то съвпадна тъкмо на изложбата на донесенитѣ отъ Русия подаръци и последното заключение бѣше, че човѣкътъ е дошълъ да види и се увѣри самъ, да ли изпратенитѣ въ подаръкъ дрехи сж действительно донесени на мѣстоназначението си. Това бѣше общото мнение на гражданитѣ, при това голѣмо бѣше любопитството имъ да узнаятъ и името на тоя русинъ.

На следния день въ манастира бѣха извикани всички градски свещеници: едни пешкомъ, други на коне заминаха тамъ, като не изпуснахме случая и ние, по-възрастнитѣ ученици, да се отзовамъ подиръ свещеницитѣ и да узнаемъ какво ще се върши тамъ.

Голѣмата шарена одая бѣше разкошно послана и деко-рирана съ хубави и разноцвѣтни килими и одеяла, — всички мѣстна изработка. Тукъ бѣше дѣдо Аверки и всички свещеници, насѣдали въ редъ по миндерлъцитѣ около гоститѣ мжжъ и жена. Известно стана, че това бѣше рускиятъ историкъ Ал. Теот. Гилфердингъ съ сестра си Мария. Разговорътъ се водѣше доста оживено на руски и се предаваше на свещеницитѣ на български отъ преводачъ, сигурно българинъ, който придружаваше учения пжтешественикъ. Вечерята бѣше приготвена отъ печени въ манастирската фурна бозайничета прасета и др. работи, на която всички насѣдаха и се нахраниха при весело настроение и смѣхове. Следъ вечерята се пристъпи къмъ работа. Малкитѣ, но обеимисти бележници на учения русинъ започнаха да се пълнятъ отъ разпита, на който бѣха подложени всѣки единъ отъ свещеницитѣ по отдѣлно за своята енория. Най-първо се бележеше името на селото, броятъ на населението, народността и вѣроизповѣданието му; следъ това за мѣстоположението, полско или планинско е селото, името на рѣката, изворни кладенци, какви сж пжтищата и най-малкитѣ пжтеки за съобщение, има ли църква и др. подробности. Щомъ всѣки свещеникъ разправи за всѣко едно отъ своитѣ села, въ които свещенодействува, дохожда редъ на други и така нататъкъ, до като всички се изредиха. Тоя разпитъ продължава три дена подъ редъ. Презъ време на престояването си въ манастира Гилфердингъ заедно съ сестра си и нѣкои отъ манастирскитѣ хора навсѣкжде обиколиха околността му и за всичко видено и научено си държеше бележки. Той претарашува и църковната сбирка отъ разни книги, които се намираха въ долапитѣ. На четвъртия день отъ дохождането си Гилфердингъ напустна манастира и, съпровожданъ отъ жандарми, замина по направление къмъ Кюстендилъ.

V

Българско училище въ Паланка

Първоначално за училищно помѣщение е служила Енгаровата кжща, съседна на южната страна на църквата, която кжща понастоящемъ не сжествува, и дворното ѝ мѣсто съставяше нераздѣлна частъ отъ църковно-училищния дворъ. За пръвъ български учителъ въ Паланка е билъ повиканъ отъ гр. Кратово Иванъ Петровъ. Той обучавалъ

на първо време около 20 момчета отъ града и селата. Следъ нѣколко годишно учителствуване, до постройката на новото училище, Иванъ Петровъ е билъ ржкоположенъ за свещеникъ при църквата съ енория въ града и селата: Милутинци, Уземъ, Кръкля, Вървище, Кошари и Дурачка рѣка. За различие отъ събрата си попъ Иванъ Бански, който е билъ родомъ отъ Кюстендилъ, преименували го попъ Иванъ Кратовски. Той е учителствувалъ до 1841 година по старата метода: азъ, буки, веде, глаголь и пр. Учебници сж били на децата: наустница, псалтирь, светче, евангелие и др. Следъ ржкополагането му за свещеникъ, неговъ преемникъ е билъ даскаль Дамаскинъ. Той се премѣстиль въ новопостроеното училище въ църковния дворъ. Училището при него се посещавало отъ 60—70 ученици. Споредъ сведенията, които имаме, даскаль Дамаскинъ е учителстаувалъ дълго време и е билъ на почитъ отъ гражданитѣ, но откъде е билъ родомъ, не се знае. Следъ неговото напущане учителствували сж единъ следъ други учителитѣ хаджи Андонъ Кюстендилецъ и Теодосия Лакласовъ. Последниятъ, като паланчанинъ, е учителствувалъ продължително, до като най-после е билъ ржкоположенъ свещеникъ за манастира. Както той, тъй и неговиятъ предшественикъ хаджи Андонъ не направили особени реформи въ учебното дѣло. Ученицитѣ сж били запознавани съ азбуката на пѣсъкъ. Следъ усвояване начина за съставяне на слокове, на напредналитѣ ученици е давано табли, на които сж упражнявали да пишатъ буквитѣ и да съчетаватъ едносложни срички и писмена; работа всѣка вечеръ, преди да бжде четена молитва „Отче нашъ“ за разпущане. Писмената работа е била преглеждана отъ учителя, и грѣшкитѣ поправяни. Щомъ ученикътъ свърши букваря и достигне наустницата, едновременно започвалъ да пише на хартия съ гжсчово перо, понеже по това време нѣмало сегашнитѣ металически пера. На особно внимание билъ ученикътъ, който е започналъ да учи наустницата и да пише на хартия съ мастило. Родителитѣ на ученика сж съпровождали това радостно събитие съ възторгъ, учителътъ е билъ надаряванъ, ако не съ риза, то най-малко съ чифтъ чорапи, нашарени при плетенето съ разни шарки отъ цвѣтя, врабчета и др. украшения. А достигне ли до псалтира или светчето, вечерята отъ зелникъ или баница съ гювечъ и бѣклици вино непременно ще бжде зане-

сена въ кѣщи на учителя. Освѣтъ това, на Коледа и Великъ-денъ въ честъ за празника учителската кѣща се отрупваше съ чуреци и яйца.

Първото постѣпване на ученикъ въ училище ставаше по следния редъ: въ опредѣленъ день, въ началото на зимата, една сутринъ родителитѣ, придружени отъ свои близки роднини и приятели, завеждатъ детето въ училище при учителя, тукъ е и енорийскиятъ свещеникъ. По нареждане, всички ученици съ учителя ставатъ и се нареждатъ два по два. Новодошлиятъ ученикъ, въ ново облѣкло, застава на чело на ученическата редица, държанъ подъ ръка отъ двама ученици, се отпращатъ вкупомъ въ църква. Тукъ свещеникътъ отслужва благодарственъ молебенъ, чете молитви, благославя ученика, следъ което съ сжщата церомония и редъ ученицитѣ, пѣйки „Достойно естъ“, се връщатъ въ училището, дето, пакъ следъ кратка молитва, всички насѣдатъ по мѣстата си и на съответно мѣсто, между еднакви по възраст другарчета. поставятъ новопросвѣщения питомецъ. За споменъ на това, на всички ученици се раздаватъ топли, поржчани на фурна, симити, а на учителя—нѣщо по-голъмо, като напримеръ, чурекъ и бѣклица съ вино.

Съ дохождането на Димитъръ П. Любеновъ отъ гр. Кюстендилъ за учителъ въ Паланка, последва цѣлъ превратъ въ училищното дѣло. Наустницата, псалтирътъ и светчето намѣриха своето мѣсто въ църквата; тѣ не съставятъ вече насѣднитѣ и главнитѣ учебници въ училището, каквито мѣста заемаха въ времето на приснопамятнитѣ отъ старата школа учители, които изброихме по-горе. Специалниятъ чинъ съ пѣсѣка, който бѣше спомагателното средство за обучаване на ученицитѣ, да опредѣлятъ вида и формата на писмената азбука, е захвърленъ като непотрѣбна вещь татъкъ нейде въ дърварника. Реформаторътъ учителъ е вече пристигналъ и поелъ длъжността си. Училищнитѣ помѣщения се ремонтиратъ отъ ново, споредъ указанията на учителя и споредъ изискванията на новото време. Пѣсѣчниятъ чинъ е замѣненъ съ черна дѣска, прикрепена на столъ до стената. На нея ще се пише вече съ тибиширъ. Чиноветѣ сж преправени и всѣки има своята номерация. Една пейка, седалище на учителя и маса, сж поставени на отредено и подходно мѣсто; по стенитъ на училището сж поставени въ рамки доставенитѣ отъ Хр. Г. Дановата отъ Пловдивъ книжарница таблици,

които последователно обематъ цѣлия букваръ по заведената Ланкастерска метода, която въ послѣдствие биде замѣнена съ звучната чрезъ подвижни букви, както ще обяснимъ по-нататъкъ. На стената до седалището на учителя висѣха голѣми географически карти на четиритѣ части на свѣта, които ще служатъ за изучаване на земеописанието. На направената катедра висѣше звънецъ за даване знакъ на ученицитѣ за започване и прекратяване на заниманията имъ, както и за свикване ученицитѣ на молитва преди да бждатъ пуснати за обѣдъ или вечеръ, нѣщо, което задължително се извършваше всѣки день. На източната стена бѣше прикована въ рамки и подъ стъкло картонната икона на славяно-българскитѣ просвѣтители св. св. Кирилъ и Методий. Всичката тази обстановка на училището се подреди въ началото на учебната 1868 година, дата, отъ който се въвежда новото преобразование въ училището отъ учителя Димитъръ П. Любеновъ.

За да може по-нататъкъ да функционира училището по новата програма, потрѣбно бѣше да се подбератъ ученицитѣ и да се разпредѣлятъ по отдѣления. Тѣ се разпредѣлиха въ три отдѣления: първо, второ и трето съ четвърто подготвително за класоветѣ. Програмата за преподаванитѣ предмети бѣше изработена, обаче, изпълнението ѝ отъ единъ само учителъ ставаше невъзможно, за това въ помощъ на учителя Любеновъ се даде още единъ помощникъ, Димитъръ Давидовъ Ахчийски, единъ отъ по-ревностнитѣ младежи, макаръ неподготвенъ за преобразователното дѣло, но подъ ръководството на Любенова можеше да се ориентира въ училищната работа. Изборътъ бѣше сполучливъ, и презъ първата година Ахчийски стана помощникъ на главния учителъ.

Главниятъ учителъ Любеновъ бѣше съ срѣдно образование момъкъ, свършилъ Пловдивската гимназия и добре запознатъ съ книгоиздателя Хр. Г. Дановъ, печатанитѣ издания на който се разпространяваха въ нашия край. За пръвъ пжтъ тогава ние видѣхме книгопродавецъ, отъ който всички ученици си купихме нужнитѣ учебници и помагала. Въ училището сжществуваше образцовъ редъ. Всѣки празникъ църквата се посещаваше отъ всички ученици, по-възрастнитѣ отъ които съставяха пѣвческия хоръ. Гражданитѣ бѣха въ възторъ отъ училищния редъ. Децата охотно посещаваха училището, тѣхното любимо мѣсто, а учителътъ бѣше станалъ тѣхенъ любимецъ, името на когото се носѣше отъ уста на уста.

При таково настроение и любовъ къмъ учението, годишниятъ успѣхъ бѣше много добъръ още въ първата 1868 учебна година, презъ която за пръвъ пжтъ се отпразнува по единъ небивалъ тържественъ начинъ 11 май, празникътъ на славяно-българскитѣ равноапостоли св. св. Кирилъ и Методий.

За повдигане духа на ученицитѣ, винаги при завършванія на училищнитѣ занятия вечеръ, изпѣваха следната пѣсень :

„До кога щете, дечица,
Да живѣйте въ простота?
Като грѣе вечъ денница,
Не ще ли е срамота?

Ахъ! не дейте губи време
Въ тази нежна младина.
Хайде, плодъ да събереме
За потрѣбни времена.

На, примеръ намъ отъ пчелитѣ,
Какъ не губятъ часове,
Вижъ, какъ тичатъ по тревитѣ,
Какъ събиратъ цвѣтове!

Колко е малко туй животно,
И умътъ му де стои,
Какъ се труди да е имотно,
Никакъ празно не седи.

Колко по-вечъ ний сме длъжни,
Безъ почивка да радимъ,
Като знаемъ, че сме нужни
Отъ безбройни потрѣби.

За да бждемъ ний полезни,
И достойни членове,
Богу, царю и на себе,
Както и на своя родъ.“

На втората 1869 година се откри първи класъ, въ който преминаха 12 ученици. Тѣ бѣха: Зафиръ Цоневъ, Ив. Костовъ, Леонти П. Апостоловъ, Михаилъ Попъ Ивановъ, Богданъ Вучевъ, Алекси Ангелковъ, Георги Михайловъ, Костадинъ Гогишовъ, Дим. Величковъ, Янаки Петрушовъ,

Дим. Павлевъ и Петъръ Христовъ. Първокласнитѣ ученици бидоха настанени въ отдѣлна стая. Преподаваха имъ се предмети: граматика, свещена история, земеописание, аритметика, катихизисъ, благонравие, литургия и краснописание. Освенъ това, три пѣти въ седмицата се преподаваха: турски, френски и грѣцки езици.

VI

Читалище „ЗОРА“

Успоредно съ преобразование на училищното дѣло, се постави начало на още едно културно дѣло, за възрастнитѣ младежи. На празника св. св. Кирилъ и Методий 1868 год. въ прочувствена си речъ за значението имъ Любеновъ изтъкна нуждата отъ откриване на читалище, което да служи за самообразование на младежъта. Идеята се възприе радостно и единодушно отъ всички.

Следъ обѣдъ широкиятъ черковенъ дворъ въ кжсо време се изпълни отъ ученицитѣ и цѣлото гражданство. Деньтъ взе празниченъ видъ, като Великъ-день. Училищнитѣ врати и прозорци, укичени съ вѣнци, плуваха въ разкошна зеленина. Гайдитѣ запищѣха, кръшно хоро съ пѣсни, отъ ученици и възрастни отъ двата пола, се извиваше въ двора, а горе, на училищния чардакъ, събраната група полагаше основитѣ на още едно културно дѣло — читалището, което кръстиха съ името „Зора“, на което членоветѣ му, младежи, въ една отъ училищнитѣ стаи, всѣки празникъ следъ обѣдъ, се събираха и разискваха по злободневния черковенъ въпросъ, който бѣ сложенъ на дневенъ редъ по всички градове на Македония. Въ непродължително време читалището почна да получава издаванитѣ въ Цариградъ вестници: „Македония“, „Право“, „Турция“ „Шутошъ“, „Звънчати Глумчо“ „Гайда“ и др. Въ последнитѣ много майсторски се усмиваше не само фанариотското духовенство, но и нѣкои отъ главнитѣ членове на образувания въ Цариградъ български привремененъ съвѣтъ, задачата на който бѣше да направлява народната политика въ неравната борба, предприета отъ цѣлия български народъ противъ грѣцката патриаршия.

Читалището вече редовно функционираше подъ ръководството на учителя Любеновъ; то изработи уставъ, избра настоятелство, приготва си елипсообразенъ печатъ съ емблема:

изгрѣваше слънце, подъ което стои името „Зора“ и околоръстъ датата и пр. Пазенето на печата се повѣри на члена Арсо Хр. Бояджийски, а за библиотекаръ-дѣловодителъ бѣхъ избранъ азъ. Интересно е да отбележа факта, че отъ духовенството само попъ Апостолъ се приспособяваше идейно къмъ по-младитѣ и вземаше активно учестие въ разискванията на нѣкои въпроси. Читалището броеше 30 души членове. Тамъ, кждето имаше вечеринка или угощение, попъ Апостолъ не липсваше. Дружението му съ старитѣ свещеници бѣше само въ служебно отношение; и защото работѣше и се събираше по-вече съ младитѣ, минаваше въ очитѣ на старитѣ фанатизирани свещеници за протестантинъ, име въ онова време давано на ония млади хора, които бѣха носители на нови идеи, данъ на новитѣ времена.

VII

Общината и църковниятъ въпросъ

Реформаторското дѣло продължаваше да се разширява въ посока къмъ други обществени направления. Старата община, която се представяваше отъ първитѣ служители-чорбаджии, мина въ ржцетѣ на третата генерация, възмъжали млади хора. Тѣ бѣха: Иосифъ Стаменовъ, Анастасъ Николчовъ, Ване Петринъ, Арсо Ковчегаровъ, Михалко Мазакъ, Косто Натеъ, Арсо Хр. Бояджийски, Анастасъ Цвѣтановъ, Максимъ Натеъ, Геро Димишовъ, Цене Арнаутъ Колевъ и Ильо Цековъ, — всичко 12 души. Така съставена общината, даваше изгледъ на действителна обнова въ общественитѣ работи, която постепенно респектиреше всички въ послушностъ и подчинение на нейнитѣ решения. Всѣки празниченъ день, следъ отпускъ на църква, членоветѣ имаха заседание въ отредената общинска стая, която бѣше добре уредена съ възглавници и послана по миндеритѣ съ алено брашовско сукно — въ пълна представа на официално мѣсто. Въ заседанията се разискваха различни въпроси отъ общественъ характеръ. При значението, което си даде, общината доби форменъ институтъ на едно чисто народно официално учреждение. Освенъ народнитѣ работи, които съставяха дневния ѝ редъ, често пжти тя разрешаваше и присъждаше частни спорове, възникнали между две лица, безъ да прибѣгватъ до правителствения конакъ. Издаденитѣ устни реше-

ния бѣха безапелационни и задължителни за дветѣ спореци страни. Колко по-вече времето течеше, толкова по-осезателно обновлението се чувствуваше и затвърдяваше своя престижъ.

Отъ друга страна и читалището все по-вече и по-вече вдъхновяваше въ членоветѣ си съзнание и бързо разкъсване булото на невежеството. Вестницитѣ, особно „Македония“ и „Гайда“ на дѣда Славейковъ, голѣмо влияние упражниха върху читалищнитѣ членове, и въ едно кжсо време, отъ единъ видъ безропотни сжщества, ние ги видѣхме надѣхани борци-националисти, готови да се хвърлятъ въ борба, ако дотрѣбва за да се отстоява за народнитѣ правдини. Въ заседанията на общината се водѣха оживени спорове по църковния въпросъ. Тамъ се решаваха редъ мѣропрятия за активна съпротива на владиковитѣ агенти, които бѣха натоварени да събиратъ за три години владичнината. Кроеха се планове за действие, избираха се позиции за отстояване натиска въ случай, че такъвъ се упражни посредствомъ властѣта. Всѣки день положението ставаше по-тревожно.

Паланешката църковна община въ горния съставъ бѣше известна въ Скопие и регистрирана въ Цариградската градска община. Тя почна да получава отправянитѣ периодически синодални окръжни писма, подписани отъ Илариона Макариополски до всички черковни общини, въ които бележитиятъ иерархъ даваше сведения на всички за хода и положението на църковния въпросъ, съ упжтвания споредъ времето. Тия окръжни се предаваха за прочитане и въ читалищнитѣ събрания. Щомъ общината доби правото да пише и да се сношава официално съ Скопие и Цариградъ, нейниятъ престижъ порастна въ града, прострѣ влиянието си и въ селата на околията. Влѣзе въ сношение съ селянитѣ и постепенно издигаше и проявяваше своето надмощие, като върховенъ ръководителъ на народното движение. Отъ своя страна турското правителство почна да отрезвява и предпазливо следѣше около себе си всички проявления. Често пжти, и то въ голѣми празници, когато се стичаха и отъ селата богомолци, пращаше преоблѣчени въ селски дрехи стражари, да следатъ, какво ще се върши и приказва въ черквата и вънъ отъ нея. Но понеже всичко се вършеше на легална почва, властѣта не можеше да долови нищо компротетируеще, което да уличи ръководнитѣ кръгове.

Въ това време Скопската епархия, въ която влизаше и Паланка, се завеждаше отъ гръцкия владика Паисий, родомъ отъ гр. Кикушъ и по произхождение българинъ. Скопјани отъ рано бѣха явно открили борба срещу Паисий. Паланка при старата община не бѣше се опредѣлила и държеше едно пасивно положение, но сега тя се присъедини къмъ скопјани и обржчтъ на духовната Паисиева властъ се стѣсни още по-вече. Обявениятъ отказъ за изплащане на владичнината бѣше първиятъ сигналъ на растещето недоволство, което систематически се развиваше въ вреда на владиката. Донесенията на архиерейския му намѣстникъ, икономъ попъ Георги, бѣха съкрушителни за владиката, който не закъснѣ да иска съдействието на властта за събиране владишкия данъкъ. Употрѣбениятъ натискъ и давление не подеиствуваха: отказътъ на населението бѣ категориченъ. Съ арестуването на нѣколко души, ржканицата за борба бѣ вече хвърлена и приета отъ народа. Свещеницитѣ се колебаеха и въ недоумението си не знаеха, що да правятъ. Само попъ Апостолъ знаеше що прави: отявлено бѣ прикачилъ на владиката подходящия прѣкоръ „Пали свѣтъ“.

Цариградскитѣ вестници, а особено в. „Македония“ отъ день на день носѣха все по-насърдчителни и радостни новини за хода на народнитѣ работи. Последвалото окржжно писмо, попучено чрезъ Скопие, известяваше, че царското правителство колебливо по-рано да признае „Привременния съветъ“, най-после се съгласило и съ едно ираде потвърждава сжществуването му. Това окржжно се прочете въ общината и въ читалището. Общината взе решение да се изпрати благодарителенъ адресъ на великия везиръ Али паша за излѣяното султанско благоволение. Освенъ това, нареди се да се отслужи още въ първата св. недѣля божествена литургия и молебень за дългоденствието на султана, да се прочете на всеуслишание окржжното, следъ което да се направи манифестация въ града и овация на каймакамина въ конака. Проектътъ биде възприетъ.

Въ съвмѣстно събрание общинаритѣ и членоветѣ на читалището решиха: литургията да се извърши по най-тържественъ начинъ отъ трима свещеници и да се изхвърли отъ богослужение името на митрополита Паисий. Но кой ще се наеме да извърши това? — Ето деликатниятъ въпросъ за черковнитѣ служители. Безъ всѣко колебание, попъ Апостолъ

прие да извърши това. Той, въ съслужение съ попъ Иванъ Бански и попъ Стойчо, при стечение на грамадно множество народъ, отслужиха литургия и на великия входъ самоотвержениятъ попъ Апостолъ, носещъ св. причастие, вмѣсто архиепископа нашего, провъзгласи „Святѣйши Правителствующій Синодъ Болгарски да помянетъ Господь Богъ въ царствіе своемъ.“ Тоя възгласъ дойде, като гръмъ отъ ясно небе. Всички настрѣхнаха отъ радостъ, съ затаенъ дѣхъ изслушаха и скръжното писмо, което влѣ нови струи въ народната душа. Съ небивалъ ентузиазъмъ, начело на облѣченитѣ въ църковнитѣ си одежди служители, съ църковни хоругви, последвани отъ множеството, съ църковни пѣснопѣния, се отпавиха къмъ правителствения домъ съ викове: „Падишахамъзъ чокъ яша“ и напълниха правителствения домъ, кждето учителтъ Любеновъ прочете своята речъ по български, следъ която ученицитѣ, наредени въ полукръгъ, изпѣха следната пѣсенъ:

„Нашири нуръ шехи джиханъ,
Абдулъ Азисъ султанъ,
Халяфетъ тахтана гечти
Дихимъ шерѣфъ булду“ и проч.

Всички турски чиновници бѣха се навели по прозорцитѣ и съ особено любопитство разпитваха за причинитѣ на манифестацията, като оставаха замаяни отъ изненадата. А каймакаминътъ повика при себе си учителя Любеновъ, размѣни нѣколко думи и прибра отъ него написаната речъ. Следъ свършване на церемонията, въ сжщия редъ народътъ напуста правителствения домъ, пѣйки изучената въ читалището пѣсенъ:

„До кога братя, мили българи,
До кога гърци ще да тъпчатъ
Чрезъ своето фенерско духовенство,
Милото наше отечество?

Хайде да ги пропждеме отъ насъ,
И отъ вси български градове,
Хайде да извикнемъ всички съ гласъ:
„Махнете се гърци, нещемъ ви!“

Де сж старитѣ наши списания,
 Де сж славнитѣ писатели?
 Всичко, всичко е станало на прахъ
 Отъ грѣцката злоба фенерска.

Кой е челъ българската история,
 Той е позналъ душманитѣ си,
 Че сж само лукавитѣ гърци,
 Които искатъ да ни потѣпчатъ.“

Тази пѣсень още по-вече наелектризира народа. Въ лицето на всѣкого се четѣше жажда за отмъщение. По тоя начинъ манифестантитѣ се разотидоха по домоветѣ си да си отдѣхнатъ, а вечерята цѣлиятъ градъ кѣнтѣше отъ пѣсни и веселия до късно време презъ нощта. На утрешния день бѣ дошълъ отъ манастира дѣдо Аверкия. Въ читалищната стая, подъ негова диктовка, Любеновъ съчиняваше адреса. Саидъ ефенди, тахриратъ кятибъ (секретаръ) на каймакама, единъ отявлень българофилъ, преведе съдържанието му на турски. Този благородень турчинъ всѣкога бѣше готовъ съ услугитѣ си. Всички махзари и прошения, които се изпращаха по различни случаи до Цариградъ, до виляета и до мѣстната властъ, бѣха написвани отъ него още по-отрано, така щото той бѣше всецѣло посветень по въпроса. Следъ като се покри съ печатитѣ отъ всички общински кметове, благодарителниятъ адресъ се изпрати по принадлежностъ въ Цариградъ.

Всичко, което се вършеше въ Паланка, владиката знаеше съ най-малкитѣ подробности. Той се осведомяваше отъ хаджи попъ Алекси, който му бѣше най-довѣреното лице. Архиерейскиятъ намѣстникъ икономъ попъ Георги бѣше въ немилость. Съ строги писма се искаше отъ него отчетъ за събранитѣ суми отъ владичнина и отъ вули (свидетелства за вѣнчаване). Но вмѣсто да се яви съ отчета си въ Скопие, попъ Георги счете за благоразумно да отиде въ Цариградъ, дето се яви съ редовно пълномощно, като делегатъ отъ Скопската българска епархия. Паисий се озвѣри, той не можеше да преглѣтне горчивия хапъ и посредствомъ властта искаше да възстанови своитѣ права и се отзова въ Паланка, но не вече като по-рано посрѣщанъ. Той се установи на квартира въ дома на Доде Ангелининъ, зетъ по сестра на хаджи попъ Алекси. Съ изключение на свещеницитѣ попъ Апостолъ и

попъ Георги, които се бѣха опредѣлили открито и ревностно поддържаха народната кауза, останалитѣ свещеници, а именно: попъ Иванъ Бански и попъ Стойчо, отъ немай кжде, па и отъ страхъ, се навъртаха въ квартирата на владиката, а членоветѣ на общината държеха своето заседание, въ което се взе решение: на никаква цена да не допустнатъ Паисия да влѣзе въ църква.

Бѣше м. юлий. Паисий, придруженъ отъ горепоменатитѣ свещеници, влѣзе въ църковния дворъ, седна на седалищнитѣ пейки около шалдарвана въ очакване, клисарьтъ да бие клепалото за вечерня. Тукъ завари подпредседателя на общината, Иосифъ Стаменовъ, седналъ кръстато, безъ да се мръдне отъ мѣстото си при владиковото пристигане. Показаното въ случая незначитане и небрежностъ, демонстративно държане спрѣмо Паисий не закъснѣ да произведе своя ефектъ. Нервиранъ до голѣма степенъ, владиката поиска обяснения отъ Стаменова, който натъртено и остро му отговори: „Не те познавамъ, бе, кой си ти.“ — „Ще ти докажа, кой съмъ азъ“, бѣше възражението на владиката. Остъръ споръ се заведе. Размѣниха се неподбрани думи, които до голѣма степенъ ожесточиха и дветѣ страни. Нервиранъ и ядосанъ владиката стана отъ мѣстото си и въ това си положение извика на клисаря да бие клепалото за вечерня и да отвори църквата. Клисарьтъ Тесларъ Стойчо, безъ да му мисли много-много, отговори: „Та защо, владико свети, ще бия клепалото, тогата църквата е заключена и ключътъ още вчера общината взе отъ менъ?“ Тоя отговоръ бѣше поразителенъ за владиката, който въ момента изгуби и ума и дума, и, последванъ отъ придружаващитѣ го свещеници и гавазина му Петко, се отправи направо въ конака.

На утрешния день предъ обѣдъ заптиетата се разтичаха изъ града и единъ по единъ залавяха общинаритѣ и ги закарваха въ конака, дето бѣше и Паисий. Въ каймакамската стая заседаваше межлиша въ пълния си съставъ. Владиката направи изложение за затваряне на църквата, иска възстановяване на своята поругана честъ, наказание на виновнитѣ и прѣкото намѣсване на властѣта да бжде отворена църквата, въ която щѣлъ да служи. Каймакаминътъ поиска обяснения по случката и настоя да се отвори църквата за удовлетворение на владиката. Михалко Мазаконъ, членъ

отъ общината, даровитъ и способенъ човѣкъ, съ свойственото си хладнокървие и тактъ, направи следнитѣ възражения:

„Каймакамъ ефенди, на царското правителство е известно отъ редъ години, какво нашиятъ народъ се бори съ гръцката патриаршия за своитѣ църковни правдини. Всички легални средства се употрѣбиха да стане помирение, обаче, такова, като не се постигна, всички наши народни владии се принудиха да напустнатъ гръцката патрикана и престанаха да ѝ се подчиняватъ, за което, освенъ че бѣха аргосани, но заедно съ това бидоха изпратени на заточение въ Анадола и другаде. Високото правителство въ Цариградъ, като се увѣри, че тия владии сж жертва на гръцка интрига и благодарение на високия царски сановникъ, великия везиръ Фуадъ паша, който, като бѣше дълбоко проникнатъ въ правотата на нашето народно дѣло, на тръгване за Италия, да лѣкува разклатеното си здраве, дето и умре, бѣше оставилъ поржчка на замѣстника си, негово високо превъзходителство сегашниятъ великъ везиръ Али паша, както и на нашия царъ и баща, негово величество султана Азиса, да не изпусчатъ отъ ржцетѣ си българския въпросъ. Защото българитѣ сж въ правото си, и той трѣбва да бжде разрешенъ въ тѣхна полза, споредъ желанието имъ, следователно, и изпратенитѣ на заточение владии да се освободятъ, нѣщо, което въ последствие царското правителство извърши, и владичитѣ не само че бѣха освободени и се завърнаха въ столицата, но при това негово високо превъзходителство великиятъ везиръ Али паша чрезъ такриръ, ресменъ, (офилиално) потвърди сществуването на духовния български съветъ, и сега за сега има прѣки сношения по всички въпроси, които сж въ връзка съ спороветѣ между дветѣ страни. Ето защо, по-рано цѣлиятъ народъ отъ града се стече въ конака тукъ и Ви поднесе тържествено признателността и благодарноститѣ си за даренитѣ милости на нашия царъ и баща. Нека владиката се откаже отъ патриканата да ѝ служи по-нататкъ като нейнъ владика и представителъ; нека подаде декларация въ Цариградъ, че се присъединява при създаденото ново църковно положение, ние на драго сърце ще го признаемъ за нашъ владика. Обаче, ако не стори това, по никакъвъ начинъ нѣма да го допустнемъ въ църквата, която дѣдитѣ и бацитѣ ни сж построили не съ патришки и владишки пари, а съ такива отъ народа.“

Тия обяснения на Мазакова бѣха съкрушителни за Паисий, и на межлиша направиха отлично впечатление. Следъ четири часове задържане и разследване, общинаритѣ бидоха пуснати, а владиката остана при каймакама. Изпърво, когато подкараха общинаритѣ въ конака, гражданството бѣше сериозно загрижено, но следъ разпита и даденитѣ обяснения, тѣ наново се окуражиха.

Сжидия день Паисий отишълъ въ манастира „Св. Иокимъ Осоговски“ да служи, но и тамъ не му позволили — селяни отъ околнитѣ села заключили църквата.

Паисий не закъснѣ да напустне Паланка съ мълчаливо проклетие за сполетѣлата го сѣдба. Крайно оскърбенъ и сконфузенъ, той замина за полето въ с. Ранковци, дето хаджи попъ Алекси, за когото говорихме по-горе, бѣше съумѣлъ да създаде вѣрни привърженици на владиката. Тѣ бѣха: хаджи Тодоровитѣ, Бако попъ Георги, попъ Иванъ, попъ Стефанъ и др., които отпосле образуваха гъркоманска партия въ града и въ нѣкои околни села, чрезъ които Паисий се крепѣше и продължаваше да води борбата.

Градското духовенство се намираще въ едно безисходно положение. Поставено между чукъ и наковалня, не доумяваше, какво да прави. На бждащето гледаше съ страхъ и недовѣрие. Отъ друга страна, общината и читалището искаха да се справятъ съ колебливитѣ свещеници, отъ които настоятелно се искаше самоопредѣлението имъ, иначе, въпрѣки волята си, ще ги низвержатъ отъ църквата, ще имъ отнематъ енориитѣ и на мѣстото имъ ще ржкоположатъ други лица за свещеници, както и направиха съ ржкополагането на Костандинъ Янакиевъ и Стоянчо Недѣлковъ. Старитѣ свещевици попъ Иванъ Кратовски, попъ Стойчо, попъ Иванъ Бански, хаджи попъ Панчо и хаджи попъ Стоянъ не можеха да възприематъ лесно новото положение, което идѣше отъ гледището на по-млади хора. Тѣ останаха неутрални, но затова пѣкъ бидоха отлжчени отъ църковна служба и отстранени отъ енориитѣ си. Последнитѣ общината даде на новоржкоположенитѣ свещеници да завеждатъ. Хаджи попъ Стоянъ, единъ доста способенъ проповѣдникъ, наскоро напустна пасивността и се присъедини къмъ новото течение, а другитѣ останаха цѣла година празни и ходѣха немили-недраги, безъ да свещенодействуватъ. Презъ пролѣтѣта, на първия

денъ на Великденъ, има обичай на вечерня, на първа пасха, цѣлиятъ градъ се стича на църква. Хаджи попъ Панчо, единъ отъ отстраненитѣ свещеници, се опита да започне вечернята и тъкмо когато каза „Благословенъ Богъ нашъ,“ избухна буря отъ негодувание, църквата се изпълни съ набивала глъчка, шумътъ и пререканията нѣмаха край. Хаджи попъ Панчо бѣ повлѣченъ съ патрахила и смѣкнатъ отъ светитѣ олтарски двери. Съчувственицитѣ му, съ стиснати юмруци, се спузнаха върху посегателитѣ. Започна се форменъ бой: голѣмитѣ свѣщници се повалиха на земята; писъкъ, плачъ и олелия пълнѣше църквата, входнитѣ врата на която се затвориха; суматохата бѣше неописуема; сгжстената тълпа натиска да отвори вратитѣ и боятъ се пренасяше вѣнка на двора; подъ краката на натрупалото се множество се търкаляше човѣкъ, който ревѣше колкото го гласъ държеше. Това бѣше Чунгаръ Доде, когото извадиха съ изкълченъ кракъ и който дълго време не можеше да излиза отъ дома си. Следъ отихване и прекратяване на тая грозна схватка, на нова смѣтка вечернята се започна при едно жално настроение, което въ последствие имаше печаленъ резултатъ. Първоначалното единство въ гражданитѣ почна да изчезва. Явиха се съчувственици на отстраненитѣ свещеници; и хаджи полъ Алекси, който бѣше изгубилъ всѣко значение, сега почна да проявява сжществуването си. Интриганството му предъ властѣта нѣмаше граници: община, училище, читалище се окачествяваха като огнища на размирници. Въ това междуцарствие той доби отъ Паисий представителството му въ хюкюмата, като ерхиерейски намѣстникъ. Турската властъ почна да се държи арогантно, атмосферата се сгжствяваше, и общината започна да бжде често пжти шиканирана; нѣкои отъ членоветѣ ѝ, особно Стаменовъ, отявленъ изобличителъ на хаджи попъ Алекси, често пжти се разкарваше въ хюкюмата да дава обяснения за дѣла, които бѣха чужди за властитѣ и никога не влизаха въ кржга и обязаноститѣ на беледие-межлиси (градска управа), председателъ на която бѣ Али кочъ Мустафа, грозенъ българомразецъ, но съ голѣмо влияние турчинъ. Общината бѣше представена предъ властѣта като второ „беледие“. Печатътъ на общината бѣше изисканъ за преглеждане. Благодарение на обстоятелството, че той имаше околорвръстъ: „Руханиетъ миллети-идеареси“ (народна духовна община), можа да отблъсне клеветническитѣ доноси, обаче, турската властъ искаше

да знае, въ какво именно се състоятъ нейнитѣ функции. Отговорътъ на Стаменова бѣше:

„Понеже владишката духовна властъ е непризната у насъ, то всички въпроси, които се разрешаваха по-рано отъ последния, сега общината ги разглежда, като напримеръ; уредбата на църквата, бракоразводни дѣла, издаване позволителни за вѣнчаване, ако странитѣ нѣматъ роднински връски, издаване на кръщелни свидетелства и др. подобни, които иматъ църковенъ или духовенъ характеръ, а въ хюкюматски работи ние не се бъркаме. Правителството си има мухтаръ, коджабашия Косто Натевъ, и каквото ни заповѣда той отъ хюкюматска страна, това вършимъ.“

Съ този отговоръ Стаменовъ внесе успокоение въ правителственитѣ кръгове и донейде парализира клеветническитѣ доноси.

Лѣтото се мина безъ всѣкакви случки. Новинитѣ отъ Цариградъ бѣха все по-вече и по-вече насърдчителни. Народнитѣ работи отиваха много добре, и църковниятъ въпросъ се развиваше благоприятно и имаше всички изгледи за благополучно разрешаване. Великденскитѣ приключения, съ неприятни възпоминания, постепенно вървѣха на изглаждане, и солидарността, която за моментъ бѣше замѣстена съ омраза и разногласие между гражданитѣ, чрезъ взаимно разбирателство въ събрание, визити и пр., отново се възстанови, съ малки изключения. Общинаритѣ неуклонно и съ енергия продължаваха да ръководятъ народнитѣ работи. Читалището отъ своя страна, въ съгласие съ общинаритѣ, реши да прати отъ по-събуденитѣ си членове съ агитационна цель въ селата, дето имаше църкви, въ празнични дни да държатъ сказки, да прочитатъ нѣкои отъ окръжнитѣ писма на народнитѣ владици отъ Цариградъ и откъслечи отъ вестницитѣ съ благоприятни новини, та по тоя начинъ да се пробужда и повдига духътъ на селското население въ полза на народната кауза. За тази цель бѣха избрани селата: Конопница, Псача, Петърлица, Радибушъ Опила и Ранковци, въ които имаше църкви съ мѣстни свещеници. Тази мѣрка оказа своето влияние и даде много добри резултати. Населението бѣ освѣтлено за хода на народнитѣ работи и достатъчно подготвено да противостои на владиковитѣ домогвания.

Въ случая най-благоотворно изигра ролята си и читалището. Презъ есеньта, на Кръстовденъ, попъ Апостолъ, Йо-

сифъ Стаменовъ, Михалко Мазаковъ, учителътъ Любеновъ и азъ бѣхме повикани въ конака. Това бѣше подкладка пакъ на хаджи попъ Алекси. — „Вие сте станали немирници, правила сте събрания, защо и съ каква целъ?“ — Запита каймакаминътъ. Мазаковъ съ свойственото си хладнокрѣвие и вещина отговори: „Ефендимъ, хазретлери! ние сме послушна рая на царскитѣ заповѣди, колкото сме кадърни, трудимъ се да ги изпълняваме. По царско благоволение и милостъ имаме училище за малкитѣ деца, въ което се преподава и турски езикъ. За възрастни, калфи и чираци, които не знаятъ да си запишатъ името, нито знаятъ смѣтане, отворихме имъ недѣлно училище, наречено „карайтъ-хане“ (читалище), въ което отъ малко-малко да се научатъ да четатъ и пишатъ и затова се събиратъ само празниченъ день, когато сж свободни отъ работа. Съ това ние изпълняваме една царска заповѣдъ, която ни задължава съ нарочни емирнамета (предписания) самиятъ „маарифи умумие наазъри“ (министъръ на просвѣщеніето), и въ такъвъ случай имаме ли грѣшка, че изпълняваме и се подчиняваме на царскитѣ заповѣди? Ето, папазъ ефенди, даскалъ ефенди и другитѣ нека кажатъ, ако има нѣщо“. — „Ами, тоя, малкиятъ, какво върши тамъ,“ запита каймакаминътъ за мене. „— Азъ съмъ слуга, единъ видъ, „евракъ-меймури“ (библиотекаръ), да почиствамъ стаята, да прибирамъ газетитѣ, да пазя книгитѣ, да заключвамъ и отключвамъ, и по-вече нищо незная“, отговорихъ азъ. Следъ като се размѣниха още нѣколко думи, всички си излѣзохме съ предупреждения, изказани въ доста остра форма и съ езикъ присжщъ само на турчинъ.

Всичко случившо се съ насъ тоя день въ конака биде докладвано въ общо събрание на читалището и посрещнато съ смѣхъ и подигравки по адресъ на хаджи попъ Алекси и хюкюмата и изпратено съ думитѣ: „Кучетата лаятъ, керванътъ си върви“.

Грубитѣ предупреждения, съ които представителитѣ на читалището бѣха изпратени отъ каймаканската стая, още повече окуражиха заклетия привърженикъ на Паисия. Последниятъ силно поддържанъ отъ високо мѣсто, трескаво заработи да възстанови компрометираната си духовна властъ въ Паланешко. Чрезъ своето пипало, хаджи попъ Алекси, бѣше приготвилъ и изпратилъ за подписване контра махзаръ. Почвата въ града бѣше изгубена, но въ с. Ранковци затвърдена.

Махзарътъ се разнасяше по селата за подписи и до нѣкжде бѣха успѣли да изтрѣгнатъ съ измама и подъ други предлози отъ простодушното население подписи. Тѣкмо, когато махзарътъ е билъ покритъ съ такива фалшиви подписи, той бѣше заловенъ отъ нарочно подготвени лица и унищоженъ. Това даде поводъ иа Паисия на нова смѣтка да възбуди прѣследване противъ общината. Въ случая турската власть не бѣше хладнокрѣвна, и общинаритѣ пакъ бѣха влачени въ хюкиомата за разпиту.

Колкото зимата настѣпваше, толкова по-вече окръжнитѣ писма, сѣщо и вестницитѣ, донасяха насърдчителни новини отъ Цариградъ, жадно поглѣщани отъ народа, съ твърдо убеждение, че краятъ за благополучното разрешаване на църковния въпросъ е близъкъ. Празницитѣ минаваха въ весело настроение, Честитѣ събрания въ читалището насѣвваха, като че ли бѣха предвестници на нѣкакво тържество. Между народнитѣ пѣсни, които се изучаваха и пѣеха съ голѣмъ възторгъ, незнамъ откъде учителятъ Любеновъ изнесе, бѣше подложилъ на изучаване и следната народна пѣсень:

„Весели се нашъ народъ,
Бога прославяй,
И за мирни свой животъ
Царя благославяй!

Боже, царя съхрани,
Подари му дълги дни.
Славно да живѣе
Султанъ Азисъ.

Даръ божественъ тя огрѣ
Отъ успокоение,
Простота се спрѣ,
Тръгна учение.

Боже, царя съхрани и пр.

Чакаме онзи часъ,
Дойде кат'застана
Любомждъръ царъ надъ насъ
Мжжъ Азисъ султана.

Боже, царя съхрани и пр.

Като полумесецъ въ срѣдъ нощъ,
Той съ правда грѣе,
Ако има нѣкой лошъ,
Отъ страхъ се люлъе.

Боже, царя съхрани и пр.

Съ голѣмъ вика той гласъ,
Ревность да разпали,
За учение въ насъ,
Пакъ насъ да похвалява.

Боже, царя съхрани и пр.

Много години живъ бжди!
Царю славний, силний,
Вишний да благослови,
Тронътъ ти държавний.

Боже, царя съхрани“ и пр.

Свѣтлитѣ Христови празници наближаваха. За тържественото отпразнуване на Рождество Христово се вземаха сериозни мѣрки. Въ общината се взе решение, щото божествената литургия да се извърши отъ трима свещеници, които бѣха и опредѣлени. Всички се готвѣха да посрещнатъ радостния день. Само отлжченитѣ свещеници и тѣхнитѣ семейства се чувствуваха отстранени отъ това радостно въ града настроение. Отпаднали духомъ и лишени отъ енориитѣ си, отъ които добиваха насжщния хлѣбъ, по лицата имъ се четѣше пълно отчаяние, поради което у мнозина се появи явно състрадание и съчувствие. Отъ друга страна, по-чувствителнитѣ и по възрастнитѣ въ семейството имъ членове не можаха да пренесатъ това морално наказание и въ това си състояние тѣ наблѣгаха силно да презратъ всичко, да се оставятъ отъ попѣлзновенията на изверга хаджи попъ Алекси, който ги бѣше увлѣкълъ въ своята мрежа, не толкова отъ религиозно убеждение — „Покоряйте ся наставникомъ вашимъ“, — колкото отъ свой личенъ интересъ, свързанъ съ 200 лири, взимани отъ Паисий и давани на своитѣ близки.

Отъ една страна, презрението на голѣма частъ на гражданитѣ, проявеното съчувствие на други, упражненото давление отъ домашнитѣ, отъ друга, царещата оскъждность въ живота чрезъ отнемане на енориитѣ, най-после принудиха

отстраненитѣ свещеници да напустнатъ своето упорито държане и следъ едногодишно лутане ние ги видѣхме на Богоявление всички облѣчени въ черковнитѣ си одежди, въ съслужение съ другитѣ во Христе братия, извършиха традиционния водосветъ на рѣката за обща радостъ на всички. Следъ малко време, отчужденитѣ енорийски села се повърнаха, и свещеницитѣ наново бидоха възстановени въ предишнитѣ си енории. По тоя начинъ на хаджи попъ Алекси се отне всѣка възможностъ за сформирание гъркоманска партия на бламирения Паисий и остана да живѣе уединенъ при общо презрение отъ гражданитѣ

Паисий изнемогваше подъ тежкитѣ удари на немилостивата сѣдба въ Скопската гръцка митрополия.

Предъ видъ на това, че икономъ попъ Георги, който председателствуваше общината, бѣ представителъ на Скопската епархия въ Цариградъ, на мѣстото му биде избранъ хаджи попъ Стоянъ, но понеже той нерачи да приеме длъжността, на негово мѣсто бѣ провъзгласенъ попъ Апостолъ, който стоя дори до възвръщането на попъ Георги.

Въ тази година зимата бѣше продължителна. Свѣтлитѣ празници неусетно се изминаха въ ожидание. Най-после на 28 февруарий 1870 г. народнитѣ въжделения се сбжднаха. Бързо особенъ куриеръ, изпратенъ нарочно отъ Скопие, донесе телеграфическо съобщение отъ Цариградъ за издаването на царския ферманъ, по силата на който се призна отдѣлянето на българитѣ отъ гръцката патриаршия и създаване на Българска Екзархия съ седалище Цариградъ. Новината се прѣсна изъ града като мълния. Църковнитѣ клепала разнесоха навредъ и въ най-последната къща радостната вестъ. Отъ всички махали народътъ се стичаше, и за мигъ църковниятъ дворъ се изпълни съ навалица хора, безъ разлика на полъ и възраст. Въ общината бързо се преписаха копия отъ телеграмата и съ особни пратеници се изпратиха въ по-главнитѣ села съ покана, по-първитѣ селяни и свещеницитѣ, дето имаше такива, да дойдатъ въ града, та на празника „Св. 40 мъченици“ да присѣдствуватъ на тържествата, които имаше да станатъ. Въ сѣщото време въ присѣдствие на набралия се народъ се отслужи благодарственъ молебенъ, следъ което телеграмата се прочете на всеуслишание, посрещната съ възторжени възклицания: „Да живѣе нашиятъ царъ, вѣчна благодарностъ и признателностъ

на великия везиръ Али паша! Да живѣятъ всички народни труженици, проклетие на гръцката патриаршия, долу Паисий и неговитѣ привърженици! Неописуема радостъ бѣше завладѣла всички сърца, и въ това си настроение публиката се разотиде по домоветѣ си. Презъ цѣлата седмица дукианитѣ бѣха полузатворени и никаква работа не се вършеше. Еснафитѣ на групи-на групи прекарваха времето си въ нескончаеми уаеселения и гуляи и тълкуваха важното събитие.

Настъпни празникътъ „Св. 40 мъченици“. Божествената служба се започна отъ трима свещеници при стечение на многобройна публика, която изпълни не само църквата, но и нартиката се оказа тѣсна да побере множеството съ пристигналитѣ отъ селата гости. Следъ свършване на литургията се извърши благодарственъ молебенъ за здраве и дългоденствие на султана, като се прочете и получената телеграма за издадения царски ферманъ, допълнена съ кжса, но сбита речъ отъ хаджи попъ Стояна, съдържащието на която горедолу бѣ следното:

„Благочестиви християни, благоговейни свещеници и трудолюбиви еснафи и орачи! Следъ толкова борби и теглила, гледаме днесъ желанята на народнитѣ ни св. старци, трудоветѣ и постоянството на народа сж наградени отъ царското ни правителство. Решението на нашия църковенъ въпросъ, който поглъщаше всичкото ни внимание и грижи, е едно явно доказателство на царска правда и милостъ. Това е единъ свѣтълъ знакъ, че ни въздига на степенъта на истински царски поданици, нѣщо, което по-напредъ нѣмахме, защото се представявахме предъ царското правителство чрезъ други негови поданици, чужди на насъ, които не ни познаваха ни живота, ни народността ни. Но днесъ царскиятъ ферманъ ни избавя отъ едно таково положение. Днесъ имаме пълно право да управляваме сами църковнитѣ си работи. Българскиятъ народъ безпрепятствено ще стане стълбъ на божественото слово и на християнското учение. Никой занаяпредъ не може да ни възпре да преуспѣваме въ християнския и общественъ животъ, никой не може да възпре българитѣ да си изявяватъ сами мнението и собственото си желание, че искатъ да се съединяватъ съ Българската народна църква. Нека използваме милоститѣ на султана — изразени въ царския му ферманъ. Прочее, да живѣе султанъ Азисъ, на многая лѣта!“

Следъ речъта цѣлото духовенство въ църковното си облѣкло, предшествувано отъ хоругзи, последвано отъ всичкото множество и ученицитѣ, пѣйки: „Слава тебе показавше му намъ свѣтъ, слави вишнихъ Богу, и на земли миръ въ челоуѣцѣхъ благоволение“ и пр., се отправи въ конака да изкаже благодарността си.

Шествието, което изпълни конашния дворъ, бѣ посрещнато отъ властитѣ нѣкакъ по-вежливо. Двата межлиша начело на каймакама и кадията съ особено внимание изслушаха приветствената речъ на учителя Любеновъ. Той описа причинитѣ за тържеството, помоли каймакама да стане тълкувателъ предъ висшата вилаетска властъ и другаде. Кждето е потрѣбно, за изказаната благодарностъ на населението, което въ случая отправя къмъ Бога топли молитви за здравето и щастливо царуване на негово величество султанъ Азиса, подъ мждрото управление на който българскиятъ народъ да цвѣти и се развива за слава и честь на отоманската държава. Следъ свършване на тая церемония, ученицитѣ и читалищнитѣ членове, пѣйки нарочно подготвенитѣ народни пѣсни, последвани отъ множеството, направиха овации предъ домоветѣ на по-виднитѣ въ града турци. При отличенъ редъ се завърнаха и направиха посещения на всички свещеници, общинари и по-първи граждани. Привѣзторжена и неопикуема радостъ се завърнаха всички по домоветѣ си за нова подготовка да продължаватъ тържеството презъ деня.

Следъ обѣдъ църковно-училищниятъ дворъ бързо се изпълни. Отвсѣкжде гайди писнаха, оглушителни народни пѣсни разнасяха по всички краища на града небивалото тържество. Въздухътъ се цепѣше отъ викоуе на веселитѣ и опиянени отъ радостъ хора. Предъ всѣка врата пълни котли съ вино посрѣщаха минувачитѣ-манифестанти; лудо хоро се извиваше на джга въ църковния дворъ; викоуетѣ да живѣе султана, да живѣятъ народнитѣ труженици, да живѣе садра-заминътъ Али паша“, нѣмаха край и свършкъ. Това опиянено настроение не остави безучастно и турското население. Видни турци, като Бахри бей, Назифъ чаушъ, Абасъ ефенди, Мелекъ бей, тахриратъ кятиби, Саидъ ефенди и много още други се отзоваха въ двора. Една депутация отъ общинаритѣ ги приветствува съ „хошъ гелдинизъ“ (добре дошли), покани ги въ горния етажъ на училището, въ общинската стая, даде

имъ кафе, цигари, мастика, разговаряха по злободневния въпрос и наблюдаваха хорото и увеселенията съ видимо доволство.

За запазване реда и тишината властта бѣше пустнала въ ходъ по всички улици полицията. Едно отдѣление отъ заптиета, предвождано отъ стария и опитния полицай Джамали чаушъ, минавайки по улицата, която води къмъ църковния дворъ, тъкмо при хаджи Трайчовата врата, вижда изтъртилъ се и полегналъ човѣкъ въ нетрезво състояние. Това бѣше известниятъ пощенски соруджия (куриеръ) Стоянъ Чокле отъ с. Милутинци, който постоянно придружаваше конната правителствена поща. Единъ отъ заптиетата се доближава и започва да го бута съ кракъ: „Калкъ бе, пезевенкъ?“ А Джамали чаушъ казва на полицая: „Бракъ шуну бе, Пейкали? Бу, да, да живѣе лердендъръ“ (остави го бе, Пейкали и тоя е отъ ония, що викаха „да живѣе“). Следъ малко групата посетители турци, последвани отъ стражата, напустнаха увеселението. Възползувани отъ това неочаквано посещение, Михалко Мазакъвъ изходатайствува увеселението да се продължи вечеръта съ освѣтление. Разрешение за това се доби отъ полицията и беговетъ. Вечеръта по всички кѣщи на прозорцитъ бѣха запалени свѣщи, градътъ бѣше феерически освѣтенъ отъ всички страни, и миражътъ на свѣтлината озяряваше цѣлото течение презъ града на рѣкитъ Крива рѣка и Дурачка рѣка.

Съ таково увеселение градътъ Паланка посрещна и изпрати паметния първи пролѣтенъ день на 9 мартъ 1870 година, послучай създаване на Българската Екзархия.

На следния день се съчиниха и изпратиха чрезъ Кюстендилъ телеграфически благодарности на вилаятския паша въ Скопие, въ Цариградъ до митрополититъ Иларионъ Макариополни, Иларионъ Ловчански, Паисий Пловдивски и до други владици и първенци. Едновременно се приготви и изпрати благодарственъ адресъ до Високата порта.

До избиране на екзарха народно-църковнитъ работи се завеждаха отъ Светия Синодъ, отъ който се даваха наставления до всички градски общини по църковното дѣло, понеже нѣмаше титулярни владици. Съ избора на Видинския митрополитъ Антима за пръвъ български екзархъ и следъ стѣпването му на екзархийския престолъ, не забавно започна изпращането на други български владици по епархиитъ. Жребиято за Скопския митрополитъ падна на негово високопреосве-

шенство Доротей. Неговото назначение се извести до всички общини въ Скопската епархия и близкото посещение на Паланка.

По тоя случай се свика събрание въ читалището, въ което се взе решение да се изпрати тричленна депутация съ едно духовно лице въ Скопие, за да приветствува новия пастиръ съ добре дошълъ. На чело на тая депутация бѣха попъ Апостолъ, Иосифъ Стаменовъ и Михалко Мазаковъ. Тя скоро замина да поднесе поздравленията и честитаванията на владиката отъ страна на паланчани.

Презъ лѣтото на 1873 г. Доротей бѣше предприелъ обиколка изъ епархията си, посрѣщанъ отъ населението най-радушно. Читалището и общината трѣскаво се приготвяваха; членоветъ и пѣвческия хоръ отъ читалището се събираха на спѣвка и изучваха подходешитъ за случая пѣсни. Сжщото правѣха и ученицитъ отъ читалището. Нареди се програма за посрѣщанието и всичко бѣше готово за деня, очакванъ съ нетѣрпение. Най-после общината получи отъ Враня писмо, съ което се известяваше, че владиката е тамъ и споредъ наредения маршрутъ ще премине презъ известни села, и за пристигането му въ Паланка бѣше опредѣленъ деньтъ. Общината отъ своя страна бѣше разпоредила до селскитъ общини, презъ кждето ще мине, да бждатъ готови за посрѣщането, като едновременно опредѣли депутация да замине день-два по-рано на границата въ околията за посрѣщането.

Многоочакваниятъ день дойде. Населението напустна дневната си работа. Дюкянитъ по чаршията се затвориха. Гражданитъ, облѣчени въ великденскитъ си дрехи — мъже, жени деца съ засмѣни лица отъ радостъ, че ще се удостоятъ да видятъ български владика, подъ звуковетъ на едно желѣзно клепало и начело съ духовенството, облѣчено въ църковни одежди, съ църковнитъ хоругви и рапиди, — всички се отправиха презъ града на мѣстността „Домачки долъ“ за посрѣщане на дѣдо владика. Часътъ бѣше точно три: ето че той се зададе, последванъ отъ множество конници селяни. Ездещъ на черенъ хубавъ конъ, съ разкошна златошита сукнена аша, съ бѣло привързана камилавка, облѣченъ въ бѣла тънка връхна дреха, придружаванъ отъ двама жандарми, пристигна на опредѣленото мѣсто, посрещнатъ отъ множеството съ викове: „Да живѣе владиката ни дѣдо Доротей!“ Той слѣзе

отъ коня, обсипанъ съ цвѣтя отъ ученицитѣ. Цѣлува поднесения му кръстъ отъ свещеника, благославя падналия на колѣне народъ, който безспирно цѣлуваше политѣ на дрехитѣ му. Въ това време отъ страна на ученицитѣ и народа му прочетохъ следната приветствена речъ, приготвена отъ учителя Любеновъ, съдържанието на която бѣше следното :

„Ваше Високопреосвещенство, благослови !

Съ неизказана любовъ и радостъ Ви посрѣщаме и съ трепетно сърце Ви казваме „добре дошълъ“ между насъ. Днешниятъ день е день великъ и тържественъ за насъ, защото въ Вашето лице виждаме своя народенъ иерархъ, който Божията промисълъ е предупредѣлила за пжтеводна звезда на народа отъ Скопската епархия къмъ благочестие, миренъ духовенъ животъ и високи нравствени добродетели. При вида на Вашето свещенно лице, при спомнуване на голѣмитѣ борби, въ които участвувахте за извоюване на църковнитѣ ни правдини, ние се чувствуваме слаби и немощни да изброимъ Вашитѣ дѣла и великия подвигъ, що сложихте предъ народния олтаръ за благото на народа. Нашиятъ гласъ е слабъ, устата ни сж безмлъвни да изкажатъ всичко онова, що душата и сърцето чувствуватъ въ тоя моментъ.

„Ваше Високопреосвещенство !

Вие дойдохте съ право да наследите митрополитския престолъ въ Скопие, отдето да прѣскате божествената правда — основана на учението на великия спасителъ Христа и като неговъ достоенъ преемникъ ще положите всички старания, ще упражните всичкитѣ си духовни сили за напредъка и процъвяването въ всѣко отношение на Вашитѣ пасоми. Народътъ е дълбоко увѣренъ, че Вие не можете освенъ да дишате въздуха на народнитѣ желанія, не можете освенъ да се въодушевявате отъ духа на народнитѣ мисли и желанія. Прочее, намъ не остава друго тукъ, на това мѣсто, подъ открито небо, освенъ да се помолимъ на Всевишного за здравето и дългоденствието на народния ни пастиръ.

„Да живѣе нашиятъ свещеноначалникъ Доротей!“

Следъ свършване на речъта, цѣлувахъ ржката на дѣдо владика, който, като ме благослови, прибра отъ менъ написаната речъ, а съученицитѣ ми изпѣха следната пѣсень:

„Денъ тържественъ,
Празникъ всенароденъ,
Тържествувай, тържествувай,
Български народе.

„Ти духовно вече си свободенъ,
„Свободенъ си на царски животъ“ и пр.

Отъ „Домачки долъ“ многолюдната навалица, отъ конници и пешаци, величествено и тържествено придружаваше любимия си пастиръ съ пѣсни, а дѣдо Доротей пешкомъ съ наметната панкамилявка, предшествуванъ отъ свещеницитѣ въ църковни одежди, подпирашъ се на патерицата си, съ бавни крачки премина чаршията посрѣдъ редица отъ турци и българи и при непрекъснато биене на желѣзнитѣ клепала влѣзе въ църква, облѣченъ въ блѣскѣва мантия отъ тъмна-модавъ коприненъ платъ. Присѣдствуваша на извършения благодарственъ молебень, съпроводенъ съ прочувствена речъ отъ учителя Д. П. Любеновъ, текстътъ на която бѣ: „Сей день егоже сотвори Господъ Богъ“ и пр. Следъ свършека на речта на учителя, архиепископътъ се отправи въ приготвената квартира въ дома на икономъ попъ Георги, дето, по разпореждане на властитѣ, бѣше поставенъ почетенъ караулъ отъ две заптиета.

На следния день дѣдо Доротей направи официално посещение на властитѣ, които още сѣщия день не закъснѣха да му повърнатъ визитата. Цѣли два дена подъ редъ се изреждаха разнитѣ представители на читалището, общината, училищния персоналъ, гражданитѣ и приходешитѣ отъ селата свещеници, кметове и пр. Съ всички той разговаряше най-интимно, размѣняваше мисли по черковно-училищното дѣло и всѣкиго изпроваждаше съ съответни наставления и упѣтвания. Следъ свършване на тия приеми, той направи визити на по-виднитѣ граждани, посети читалището, училището и пр., а въ близката св. недѣля, при стечение на много народъ отъ селата, отслужи тържествено божествена литургия, която биде съпроводена съ горещо пастирско слово, въ което обрисуваша гигантската борба, водена съ патриаршията, за непреодолимитѣ спънки по възтържествуване на народното дѣло, за заточенията на народнитѣ ниерарси по различни страни, и най-после постигнатото освобождение отъ неспособното гръцко иго.

Следъ като престоя день два, тръгна за Куманово, изпратенъ по сѣщия тържественъ начинъ и съпровожданъ отъ множество конници-изпращачи дори до с. Страцинъ.

VIII

Засилване на учебното дѣло. Откриване на девическо училище

Въведената програмна реформа въ учебното дѣло изискваше нови жертви. Нуждата отъ откриване на втори класъ въ училището бѣше належаща. Отваране на девическо училище бѣше съществена нужда. За реализиране на тия нужди зависѣше най-много отъ паричнитѣ средства. Въ случая църквата бѣше главната подпорка, а и манастирътъ не остана безучастенъ — яви се въ помощъ. Учителскиятъ персоналъ се увеличи още съ двама учители: единиятъ бѣше иеромонахъ Филотей, възпитаникъ на дѣдо Аверкия, свършилъ богословскитѣ науки въ Атинския университетъ, а другиятъ — Д-ръ Павелъ С. Златевъ, родомъ отъ гр. Русе, свършилъ въ Франция. Първиятъ преподаваше въроучение, а вториятъ — френски езикъ. За учителка бѣше назначена госпожа Султана Танева, родомъ отъ гр. Велесъ, майка на запасния генералъ Александъръ Таневъ. Понеже въ мъжкото училище нѣмаше мѣсто за девицитѣ, за таково се поправи и приспособи Енгъровата къща, която и по-рано е била училище. Откриването на девическото училище, съ име „Майка“, се извърши съ подобащата за случая тържественостъ. Подъ умѣлото ръководство на г-жа Султана Танева, девицитѣ изучаваха и ръководѣше. Успѣхътъ презъ годината бѣше отличенъ. Ученицитѣ отъ класоветѣ започнаха усрѣдно да се занимаватъ. Въ известни дни въ училището се чуваше говоръ на турски, френски и гръцки езици. Учебната години се мина. На Петровденъ се започнаха изпититѣ — посещавани отъ турскитѣ официални власти — и продължаваха цѣла седмица. Турцитѣ оставаха въ изумление, като виждаха голѣмия успѣхъ на българчетата въ изучаване на турски езикъ. На отличилитѣ се ученици се раздаваха въ подарѣкъ подходящи книги за прочитъ, каквито българската литература бѣше успѣла до тогава да изнесе на просвѣтителното поле, като Христо Г. Дановия „Лѣтоструй“, „Геновева“, „Златенъ изворъ“, „Оглашение или изустно наставление“ отъ дѣдо Аверкия и др.

Настъпи двумесечната ваканция. Иосифъ Ковачевъ въ Щипъ бѣше открилъ курсъ за изучаване на звучната метода посредствомъ подвижни, напечатани на картонъ букви. Учи-

тели отъ разни градове на северна България минаваха презъ Паланка за Щипъ да посещаватъ курса. Възползуванъ отъ ваканцията, и нашиятъ учителъ Димитъръ П. Любеновъ се отзова и замина да вземе участие въ тоя курсъ. Следъ едно месечно пребиваване въ Щипъ, той се завърна. Съ настѣпване на новата учебна година на новозаписанитѣ деца станаха непотрѣбни окаченитѣ по стениѣ на училището таблици отъ Хр. Г. Дановъ. Запознаването на новитѣ училищни питомци се започна съ откриване на подвижнитѣ картонни букви и на първо мѣсто съгласнитѣ; произнасянието на които възбуждаше нескончаемъ веселъ детински смѣхъ, а това отвличаше вниманието на другитѣ и прѣчеше на заниманията имъ. Поради това, новитѣ звукари измѣстиха въ отдѣлна стая. Сѣщиятъ методъ на преподаване се приспособи и въ девическото училище подъ ръководството на Любенова. За кратко време децата се запознаха съ звучната азбука и можеха да пишатъ и прочитатъ на черната дъска едносложни думи. На напредналитѣ сѣраздадебукваръ отъ Д. Благоевъ. Запознаване на децата съ аритметическитѣ цифри ставаше по единъ особенъ начинъ, изразенъ въ пѣние, така че децата едновременно се запознаваха съ събиране на цифритѣ и умножаването имъ. Успѣхътъ на малкитѣ деца бѣше поразителенъ за родителитѣ. Тѣ (родителитѣ) съ очудване посрѣщаха новото въведение на науката. Много любопитни майки идваха на прозорцитѣ да чуютъ и видятъ това вълшебно чудо, а името на Любенова проникваше въ всѣка къща, и похвалитѣ нѣмаха край. Кроткъ по духъ, тихъ по характеръ, любезенъ къмъ ученицитѣ си и къмъ всѣкого - бѣха отличителнитѣ качества на Любенова. Той отъ себе си даде всичко за културното повдигане на Паланка. Създаденото по негова инициатива читалище внесе пробуда у възрастнитѣ младежи за национално съзнание, и съ една магическа сила прогони мрака и крайното невежество, въ което тая младежъ киснѣше, изучи я да възпѣва народната мощъ съ революционни пѣсни и да обича своя родъ.

Ние сме живи свидетели, какъ излѣзналитѣ отъ паланешкото училище ученици едни отидоха въ Солунъ, Скопие, Пловдивъ и София, други въ Загребъ, Прага и другаде да добиятъ висше образование, трети заеха видни длѣжности по гражданското ведомство въ България, като окръжни управители, финансови чиновници, учители и пр. Всички тия инте-

лигентни хора дължатъ изключително на оня паланешки жрецъ, на когото тленнитѣ останки днесъ почиватъ въ кюстендилскитѣ гробища — непосетени нито поне отъ единъ отъ морално длъжнитѣ му ученици, въ сърцата на които той насади ония нравственни добродетели, които днесъ ги крепятъ всрѣдъ обществото. Прочее, като какво се вмѣнява въ длъжностъ да сторятъ паланчани за отплата на оно-гова, който отъ 1867 до 1875 година непрекъснато съ любовъ работи въ областта на просвѣтата и съ трудъ създаде и въздигна отъ едно глухо, затънтено и никому неизвестно градче, образецъ на околнитѣ градове? На тоя въпросъ остава да отговорятъ ония, които иматъ по-разумни схващания и сж по-компетентни отъ мене.

IX

Участие на Паланка въ първото българско изложение въ Цариградъ

Преди да свърша споменнтѣ си за деятелността на Любенова като учителъ и общественикъ въ нашия край, считамъ за необходимо да напомня на моитѣ съотечественици и да ги запозная съ още едно културно дѣло, въ което градътъ ни взелъ участие. Това е участието на гр. Паланка въ първото българско изложение въ Цариградъ.

Преди учредяването на Екзархията ни въ Цариградъ се бѣше основала „Благодетелна дружина“ съ научна целъ и издаваше периодическото списание „Читалище“. Това списание, въ което се обнародваха изключително научи студии, се изпращаше до всички общини и новооткрити читалища. Членоветѣ на Благодетелната дружина замислили да направятъ едно изложение изключително отъ домашни ржчни издѣлия, за да се види отъ свѣта ржчната художествена изработка на българката. За целта бѣха изпратени делегати по всички краища на България и Македония. У насъ дойде съ сестра си покойниятъ Никола Живковъ, известенъ книжовникъ, учителъ, публицистъ и отличенъ ораторъ. Той представи своитѣ повѣрителни писма на общината, посети читалището и въ близката недѣля присжтствува на литургия, следъ свършването на която държа речъ, текстътъ на която бѣ: „Много звани, а малко избрани“. Като разясни целта на посещението си, помоли гражданството да прецени мисията му и да

даде пълно съдействие за осъществяване на благородната и от голямо значение идея. Следъ отпускъ на църква, Никола Живковъ, придруженъ отъ сестра си, отъ учителитѣ и отъ нѣкои лица отъ общината и читалищни членове, направи визита на свещеницитѣ и на нѣкои отъ по-първитѣ граждани, а заедно съ това започна да събира предмети.

Поканата на Живкова се посрещна отъ женския свѣтъ съ готовностъ. Подаряванитѣ за изложението предмети се състоеха отъ вълнени чорапи, женски и мъжки, изплетени грижливо съ тънка прежда отъ най-мека вълна и изпъстрени съ различни цвѣта; ризи отъ чисто коприненъ и памученъ платъ; пешкири за лице съ напъстрени краища отъ цвѣтна коприна и златни конци; чеврета за джебъ (единъ видъ кърпи за носъ), четиритѣ краища украсени съ шевици отъ разно-цвѣтна коприна и златни конци (сърма), изработени на гергефъ; учкури, сжщо бродирани на гергефъ, и др. подобни.

Всичкитѣ събрани предмети старателно се опаковаха въ единъ сандъкъ и изпратиха презъ Кюстендилъ за Цариградъ, а делегатътъ Живковъ, като бившъ учителъ въ гр. Велесъ, заедно съ сестра си Славка отпътува за по-нататъкъ. Въ това време се появи и единъ самозванъ делегатъ, нѣкой си Сапуновъ, на когото спекулативната цель бързо се усети и парализира.

Изложението се откри въ Цариградъ. Събранитѣ отъ Македония и България предмети сж обърнали вниманието на Западния свѣтъ, и много отъ тѣхъ сж били купени на баснословни цени отъ разни европейци. Събранитѣ суми Благотелната дружина употрѣби за отпечатване на разни книги за обогатяване на бедната българска книжнина.

X

Тежки дни. Схизмата. Хаскелъ, Лонгъ и Кларкъ въ Паланка

Следъ като се учреди Екзархията, всѣки бѣше увѣренъ, че народното ни дѣло е на здравъ и прочистенъ пѣтъ и всички препятствия сж отстранени, но не било така. Народътъ ни бѣше изправенъ предъ нови изпитания. Честитѣ промѣни на великитѣ везири въ Цариградъ измѣняха правилния ходъ на екзархийскитѣ работи, следствие новитѣ интриги на гръцката патриаршия спрѣмо българския народъ и Екзархията.

Съ излизане въ отставка на великия везиръ Махмудъ Недимъ паша, преемникътъ на известния Али паша, и двамата добри съчувственици по църковния въпросъ на българитѣ, съ дохождане на Митхадъ паша за великъ везиръ, работитѣ влѣзоха въ нова фаза. Митхадъ бѣше врѣлъ врагъ на българитѣ и много хитъръ дипломатъ. За паланешки каймакаминъ бѣ назначенъ единъ царигражданинъ, по име Саафетъ бей, който явно съчувствуваше на гъркоманитѣ, макаръ че се броеха на прѣсти. Пристигналитѣ въ читалището ни вестници оповестяваха, че гръцкиятъ патриархъ съ участието на патриарситѣ: Александрийски, Антиохийски, Кипърския архиепископъ и 17 владци въ патриаршеската църква провъзгласили българитѣ и тѣхнитѣ свещеници схизматици (отстъпници отъ православната църква). За забелѣзване е, че Иерусалимскиятъ патриархъ Кирилъ е отсъствувалъ и отказалъ да подпише поднесения му за случая актъ. Това известие внесе известно смущение и колебание въ малодушнитѣ, а хаджи попъ Алекси тържествуваше. Турската властъ, въ лицето на Саафетъ бей, стана дързостна. Често пжти въ чаршията се извършваха побоища върху еснафитѣ, дори нѣкои безъ никакъвъ поводъ затваряни. Правителствениятъ данъкъ се събираше усилено, — котли, телсии сахани и др. покжщнини се продаваха на мезатъ (публиченъ тръгъ). Неизплатилитѣ срочнитѣ си вносове наематели на десетъка хвърляха въ затвора. Цѣлото население отъ с. Криви каменъ, земитѣ му обсебени отъ звѣра. Ай бегъ, пренасяше ангария дървенъ материалъ отъ Неравския и Германския балкани въ полето за проектираната баронъ Хиршовъ желѣзница. На сжщата участъ бѣха изложени и селата: Петърлица, Гиновци, Милутинци и Радибушъ. Съ една речъ, гонението бѣше общо, което не малко оказа влияние върху народния духъ.

Въ общината се получи едно послание отъ Н. Блаженство Антинъ I, съ което, като поясняваше неоснователната и противоканоническа постѣпка на гръцкия патриархъ, даваше съвети за достойно християнско търпение, народътъ да стои буденъ на поста си и да не се поддава на изкушения. Посланието се прочете и съ голѣмо внимание изслуша отъ свиканитѣ на извънредно събрание общинари и читалищни членове въ училището. Всички бѣха обладани отъ загриженостъ и различно се тълкуваше създаденото критическо положение. Станаха разисквания за значението на „схизмата“ и за

последствията от нея. Попъ Апостолъ бѣше извънредно веселъ човѣкъ. По неговото лице никога не се забелѣзваше скръбъ: винаги засмѣнъ и чудно шеговито настроенъ. При възцарилата се загриженостъ и униение между събралитѣ се, изведнажъ създаде весело настроение.

„Слушайте, господиновци, да ви кажа една, като двестѣ. Азъ съмъ попъ, па не се боя отъ никого, та вие ли? Ако има да бѣсятъ нѣкого, първиятъ съмъ азъ, следъ мене редъ иде на Мазака, ама и Църцанъ Иосифъ да му мисли (общъ смѣхъ). Цървенъ съмъ като ракъ, треска ме не хваща, та проклетия ли? Тия работи ги знае попъ Иванъ Кратовски, питайте него; той сега е въ шише (общъ смѣхъ). Преди малко прочетохъ у Славейкова за афоризмота така: „Афорось, кокорось, праса данъ, даха уджусъ, ючи биръ парая!“ Той харна цена дава, а азъ и аспра не давамъ за тая схизма (нескончаемъ смѣхъ). Па да ви кажа още една: „Кой се бои отъ врабци, да не сѣе просо.“ Така е то, хемъ искате народни владици и незнамъ що, па сега сте навели глави като мисирки, не знаете ли, че който възседне магарето, той трѣбва да му мирише“... (продължителенъ смѣхъ).

Съ тѣзи шеговити изрази той разгони всѣка загриженостъ и застави всички при весело настроение. За да си оттушатъ ядовѣтъ, всички въ единъ гласъ изпѣха: „До кога, мили братя, българии! Докога гърци ще ни тъпчатъ?“ и пр. Следъ това всички напустнаха събранието, и на излизане попъ Апостолъ се обърна къмъ Михалко Мазакъ, Иосифъ Стаменовъ и др. съ свойствената си и присяща нему шеговитостъ. „Църцанъ, защо не си носишъ съ табла на глава крушкитѣ и ябълкитѣ на баба си Велика Такъмица, па да ги продавашъ и да събирашъ мангъритѣ, ами си тръгналъ община да уреждашъ, читалище да създавашъ, народни работи да гледашъ, съ Пали свѣта да се боришъ и незнамъ още що? Така е: „Да би мирно седѣло, не би чудо видѣло.“ Това бѣше най-послед похлупачката, която наново произведе още по-голѣмъ смѣхъ.

Умре попъ Апостолъ като свещеникъ, но като интелигентенъ човѣкъ и народенъ будителъ въ паланешката история оставя дѣла, които ще останатъ вѣчни.

Мина, що мина, въпросътъ съ схизмата постепенно заглъхна и остана въ забвение, безъ да остави нѣкакъвъ отпечатъкъ у народа, който продължаваше да се развива духовно, подкрепванъ отъ умнитѣ пастирски наставление на синодал-

нитъ старци. Турскитъ власти продължаваха да бошуватъ, и съгражданитъ турци ставаха още по-упорити и по-свирѣли. Случаятъ съ паланешкия гражданинъ и добъръ патриотъ Данаилъ Георгиевъ, който се бѣше завърналъ у дома си на свиждане съ своитъ близки и който бѣше се установилъ на търговия въ Русенско, въ с. Мечка, на заминаването си обратно отъ Паланка защото имаше хубавъ конь съ разкошна турска обмундировка, на преминаване презъ чаршията, взимайки си съгома отъ приятелитъ си, биде сваленъ отъ коня съ побой отъ синоветъ на известния Шеихъ Махмудъ. Нанесеното оскърбление на Данаила направи тѣжно впечатление на гражданитъ, които неведнажъ бѣха подлагани на подобни оскърбления.

Тѣкмо по това време отъ София презъ Кюстендилъ пристигнаха трима странни пѣтници и се установиха на квартира въ единствения въ града хаджи Петровъ ханъ, близо до моста на Дурачка рѣка. Тия пѣтници бѣха американскитъ мисионери: Кларкъ, Лонгъ и Хаскелъ, които, както се разбра, заминаваха за Битоля да основатъ тамъ евангелска църква и съюзно братство. Утрешниятъ день бѣ малкъ празниченъ неработенъ день, та читалището бѣше отворено, и членоветъ му се бѣха събрали по обикновеному. Страннитъ пѣтници посетиха учителя Любеновъ, съ когото дойдоха въ читалището. За пѣтниците бѣше голѣма изненада, като намѣриха въ такъвъ малкъ градецъ едно културно заведение съ голѣмо културно назначение. Попъ Апостолъ пристигна и запознанство му съ страннитъ хора на бърза рѣка стана. Между заведенитъ разговори стана дума и за грубото държане на турскитъ власти и изобщо на всички турци, както и за злободневния въпросъ по схизмата. Кларкъ, който добре схващаше тежненята на народната душа и като се увѣри, че наоколо му нѣма съмнителни лица, следъ като си поговориха съ другаритъ на английски езикъ, каза: „Нищо чудно отъ това, че турцитъ сж наострени. Вие знаете ли за обира на царската поща близо при Орхание? Научихте ли за обсването на единъ отъ първитъ революционери, именно на Василь Левски? Естествено е, че турцитъ ще бждатъ такива, както ми ги казвате. Въ такъвъ случай вамъ не остава нищо друго, освенъ да бждете много внимателни. Относително схизмата, тя ще отживѣе своето време. Вие, българитъ, имате яка и несъмнена поддръжка въ европейския ученъ свѣтъ,

осрбено въ евангелския съюзъ. Ще ви изпиша за читалището английския в. „Левантъ Хералдъ“. Тамъ ще видите, каква защита правятъ англичанитѣ за българската кауза. Малко търпение, и победата е на ваша страна“ завърши просвѣтениятъ американецъ на чистъ български езикъ.

Тия прочувствени думи внесоха голѣмо успокоение у слушателитѣ, които на нова смѣтка добиха куражъ. Пръвъ пѣтъ стана известно, че поща била обрана и че Левски билъ обѣсенъ въ София. Всичко това разведри умоветѣ на хората и си обясняваха вече, защо сж били толкова възбудени турцитѣ.

Отъ читалището гоститѣ бѣха поканени на визита въ дома на попъ Апостола, който сияеше отъ радостъ, че неговитѣ произнесени шеговити думи се потвърждаватъ. Заедно съ тримата американци отидохме и ние. За указаното гостоприемство обичай било у евангелиститѣ да отправятъ молитви къмъ Бога за здраве и дългоденствие на посетеното семейство. И това се извърши съ ставане на крака и изслушване на молитвата. Следъ всичко това, тримата учени, придружени отъ Любенова, си излѣзоха, а ние останахме у попъ Апостола.

Колкото попъ Апостолъ бѣше веселъ и шеговитъ, толкова попадията му бѣше остра и винаги сериозна жена. „Я, чункимъ, съмъ ги канила тия протестанти, та ми ги влачишъ по пладне у кукята (кжщата), па и молитва да ми четатъ, поразилъ ги Господъ, да би ги паразилъ!“ натъртено каза попадията. — „Хайде, хайде, не дръндори много-много, ами донеси тука вино и малко сирене, па си гледай куделята (кжделята). Ако мислишъ, че кукята ми е осквернена, викай попъ Иванъ Кратовски да ти кръсти вода, па и масло да ти свети. Той знае да гони бѣсоветѣ и може да ги прати чакъ въ гори телелейски, дето и пѣтелъ не пѣе“, шеговито отговори попъ Апостолъ, и ние помрѣхме отъ смѣхъ.

Времето минаваше неусетно, и общитѣ работи вървѣха по начертания си планъ. Турската властъ съ каймакама Саафетъ бей явно подпомагаше хаджи попъ Алекси, представителя на Паисий, въпрѣки законниятъ екзархийски представителъ и намѣстникъ икономъ попъ Георги. И тъй, единъ день ние видѣхме на заседание въ межлиша двама владикови представители: единиятъ Паисиевъ, а другиятъ, на законната църковна властъ.

Враждебното поведение на Саафетъ бей спрямо българитѣ до голѣма степенъ изостри турцитѣ и отъ денъ на денъ положението ставаше по-нетърпимо. Случаятъ съ убиването на единъ селянинъ отъ горнитѣ села, който бѣше пристѣпилъ до тезгяха на Витевата фурна, на трѣгване за село да си купи хлѣбъ, само защото бѣше нагазилъ крака на едно ловджийско куче, биде смазанъ отъ удари съ желязна харбия по главата. Мозъкътъ му се прѣсна по калдѣрма, и човѣкътъ моментално падна мъртавъ. Тая случка произведе потресаеще впечатление, дори и у самитѣ постари турци отъ отсрещното кафене. Убиецътъ турчинъ отмина трупа необезпокояванъ отъ никого. Той бѣше отъ ловджийската свита на известния Бахри бей. Насъбралото се гражданство прибра дисагитѣ му, пълни съ разсадъ и празелукъ, що си бѣше купилъ нещастникътъ отъ пазара, дигнаха безжизнения трупъ и го занесоха въ двора на конака. За маскиране на извършеното злодеяние, властѣта, колкото за очи, залови убиеца и го затвори, а тѣлото на убития биде натоварено на конь и изпратено въ село на нещастното му семейство.

При вида на тия и други злочинства населението бѣше завладено отъ страхъ и недоумяваше, какъ и съ какви легални средства да си послужи, за да се турне край на царещия тероръ. Най-после гражданството бѣше свикано на събрание въ училището, въ което се взе решение да се направи единъ махзаръ, въ който, като се изброятъ всички злочинства, да се изпрати въ нѣколко екземпляра до Високата порта, до валията и единъ екземпляръ до владиката Доротея въ Скопие. Махзарътъ се направи и съ особени куриери се занесе по селата и набързо се покри съ печатитѣ на кметоветѣ.

XI

Моето и на Иосифа Стаменовъ затваряне

Наведената отъ попъ Апостола народна поговорка: „Да би мирно седѣло, не би чудо видѣло“ бързо и неочаквано стана цѣла действителностъ. Иосифъ Стаменовъ биде грибнатъ отъ дукияна си и, безъ никакъвъ поводъ, хвърленъ въ затвора. Следъ нѣкой денъ дойде редъ и на менъ. Моето затваряне до нейде бѣше оправдателно по следнитѣ причини: по упжтване на Любенова азъ пишехъ до в. „Тур-

ция“ дописки против хаджи попъ Алекси и турскитѣ власти. Появяването въ печата на тия дописки доказваше известно влияние върху престижа на визиранитѣ лица, обаче, не доумяваха, кой именно е авторътъ имъ. Всичкитѣ криви дърва понасяха учителитѣ, чо скоро се разкри истината.

Хаджи попъ Алекси, добъръ приятелъ на началника на пощата, молла Салихъ, и голѣмъ любителъ на мастиката, бѣше устроилъ, съ съгласие на последния, да заловятъ писателя на допискитѣ отъ Криворѣчна Паланка. Понеже ние у дома получавахме три вестника: баща ми в. „Македония“, братъ ми Кирилъ в. „Право“ и азъ в. „Турция“, трѣбваше да изпратя по пощата единъ групъ отъ три турски лири за абонаментитѣ. Въ препроводителното писмо бѣхъ поставилъ и една дописка противъ властитѣ, задето покровителствуваха вършенитѣ безчинства. Паритѣ бѣха отишли по назначението си, а писмата задържани отъ хаджи попъ Алекси и отсетне предадени на баща ми. Следъ всичко това, Джамали чаушъ, съ още две заптиета, направи обискъ у дома ми и въ единъ чувалъ прибра всичкитѣ ми книги, като закара и менъ въ затвора. Тукъ се намѣрихме вече съ немирния Иосифъ. Книгитѣ били прегледани отъ повиканитѣ за тая целъ учители, и, благодарение на учителя Златевъ, пѣснопйката ми съ революционни пѣсни, по единъ благовиденъ предлогъ успѣва да скъта, и по тоя начинъ бидохъ спасенъ отъ строго наказание.

Правителствениятъ конакъ бѣше премѣстенъ въ дома на стария кятипинъ, Мустафа ефенди. Тази къща и днесъ съществува. За помѣщение на затворницитѣ бѣше избранъ зимникътъ, пространството на който бѣше около 20 кв. м., съ тѣсни продълговати мазгали, отъ които проникваше съвсемъ малка свѣтлина. Въ стаята царуваше мракъ и нищо се не виждаше отъ прахъ. Край стенитъ имаше по една широка пейка, която служеше за седалище на затворницитѣ. Освѣтленъ отъ нѣнъ, едвамъ очитѣ ми съгледаха Стаменовъ, свитъ въ едно кюше и на близо до него хаджи Трайчо Шерденковъ, наемателъ на десетъка, който бѣше затворенъ, защото не си бѣше изплатилъ дължимата за десетъка на държавата срочна вноска. Като ме видѣ при себе си, Стаменовъ се окуражи и започнахме да се разговарваме като затворници. По едно време вратата на затвора се отвори, и дежурниятъ стражаръ, държащъ въ ржката си една тояга, покани ни да

излѣземъ всички навънъ по нужда, нѣщо, което за десетъ минути се свърши, и пакъ навлѣзохме въ новото си „жилище“. Следъ малко време сжщиятъ стражаръ влѣзе съ запалена свѣщъ, направи провѣрка на всички и си излѣзе, като заключи вратата отвънка. Нощта настъпи. Затворътъ плуваше въ мракъ, никой никого не виждаше. Всички затворници бѣхме 9 души. Единъ нещастникъ отъ с. Станци се гърчеше отъ болкитѣ си на една страна и не пожела дори да излѣзе съ другитѣ по вънка. Той бѣше сломенъ отъ бой, защото не искалъ да даде съ нищожна цена двата мертеци, които донесълъ наرامо отъ село на пазара, за да си купи солъ за децата. Ние двамата съ Стаменова и тукъ си показвахме изкуството, дигнахме една олелия до Бога: „Ако сме затворници, не сме човѣкъ убили, та да ни държатъ тука безъ вода и безъ свѣтлина? Хлѣбъ и вода нѣма, свѣтило никакъ, кжде ще му излѣзе края“. Протеститѣ още по-вече се увеличаваха съ заканване, че утре ще се оплачемъ дори на валията въ Скопие, ако каймакамъ ефенди не се вслуша на молбитѣ ни. Най-после нахалниятъ дежуренъ донесе една стомна вода, сжщо и една свѣщъ, като ни нагруби по турски. Излѣзе и заключи вратата. За вечеря нѣмаше нищо, па гладни заспива ли се? Благодарение на Иосифа, който имаше малко хлѣбъ и въ една кърпа изварка, хапнахме по нѣкой залъкъ, седнахме на пейката, цѣла нощъ подпирахме грубитѣ каменни стени, безъ да мигнемъ. Миризмата на лойта и пикочѣта въ голѣмитѣ стомни, които служеха на затворниците за нощно време, въздухътъ ставаше още по неприятенъ и нетърпимъ, та се принуждавахме да си превръзваме носовѣтъ съ кърпитѣ си, и често пжти прибѣгвахме до малкитѣ и тѣсни прозорчета да дишемъ чистъ въздухъ. Такава бѣше обстановката въ дълбокия зимникъ, подътъ на който бѣше прекопанъ като отъ свини съ дълбоки трапчини, напълнени съ прѣстъ, изъ която пълпѣха бавно, но сигурно да се покачатъ по вратовѣтъ ни едри като ръжъ въшки.

Въ такова състояние ние съ Иосифа прекарахме времето си въ затвора, безъ да се вести нѣкой отвънка при насъ и да ни каже нѣкоя утешителна дума. Донесената отъ кжци храна се поднасяше отъ дежурния стражаръ. Минаха день-два, които ни се сториха дълги като година. Иосифъ често пжти повтаряше казаната отъ попъ Апостола поговорка; „Да би мирно седѣло, не би чудо видѣло“, та ни раз-

смиваше и даваше поводъ да заведемъ шеговити разговори, съ които за моментъ разгонвахме тъжнитѣ мисли и униние. За да разсѣемъ мислитѣ си, мълчанието изведнажъ преставаше съ навеждане на нѣкоя мисълъ по адресъ на попъ Апостола. „А бе, това попище, родено било за байрактаръ, но не и за попъ“, добавяше Иосифъ съ смѣхъ.

Понеже никой отъ домашнитѣ ни или отъ приятелитѣ не ни посещавахъ въ затвора, ние изпадахме въ голѣмо отчаяние. Властѣта не ни извикваше на разпитъ, та да узнаемъ въ какво се обвиняваме и защо сме затворени. На четвъртия или на петия день, тъкмо на обѣдъ, дежурниятъ стражаръ Тетовали Еминъ влѣзе въ затвора и ни подаде една малка тепсия съ баница, изпратена ни отъ попъ Апостола. Седнахме, разжскахме баницата и лакомо ядохме. Въ едно парче на баницата се указа свито парче отъ хартия, което, като разгънахме съ предпазване отъ другитѣ затворници, следъ като се нахранихме, близо до единъ мазгалъ на свѣтлината прочетохме записката, която гласѣше: „Не бойте се, ние сме съ васъ. Взели сме всички мѣрки да ви извадимъ. Ходихме при Мустафа ефенди, молихме Саидъ ефенди и други турци, наши приятели, които обещаха да действуватъ, дето е нужно, и имаме пълна надежда за 2—3 дни да излѣзете“. Тая записка внесе у насъ неописуема радостъ. И, наистина, на другия день ни извикаха въ стаята на юзбашията. криво-лѣво бѣхме разпитани отъ молла Хасанъ, и пакъ ни повърнаха въ затвора. Следъ 9 дена отъ затварянето ни бѣхме повикани отъ каймакама и, следъ строго предупреждение, освободени.

Колкото по-голѣмъ натискъ се упражняваше отъ турцитѣ върху населението, толкова по-вече то се калѣше въ борбата, крепнѣше, и борческиятъ му духъ се затвърдяваше. Раболепното държане предъ страха постепенно се изпари и замѣни съ куражъ за противодействие на изненадитѣ, които често пѣти се появяваха. Всичко това се дължеше на посетото семе за национално съзнание и гражданска доблестъ. Това бѣше плодъ на училището и резултатъ на читалището.

Въ скоро време и подадениятъ махзаръ до Високата порта, до валията и др. противъ каймаканската властъ на узурпираното събиране на правителственигѣ даждия и необузданитѣ турски злочинства внесе известно благотворно

влияние. Каймаканинът Саафетъ бей биде премѣстенъ въ Дунавската областъ, въ градъ Орѣхово, кждето и тамъ проявилъ своя суровъ характеръ спрямо българското население.

XII

Моето участие въ постройката на баронъ Хиршовата желѣзница

За окончателното установяване мѣстото, презъ което трѣбваше да мине желѣзнопътната линия, която да свърже Цариградъ съ Солунъ, турското правителство бѣше изпратило една инженерна бригада, съ седалище въ Паланка, състояща се отъ петъ души, а именно: г. Шарло, французинъ, г. Силва, италиянецъ, г. Ирасекъ, чехъ, г. г. Чаянъ и Дикранъ, арменци. Като хора европейци и хора на свободата, малко искаха да знаятъ, че се намиратъ въ Турция между едно просто, некултурно мусулманско население, което имаше предимство предъ всички и което си мислѣше, че и дошлитѣ европейци еднакво се длъжни да имъ правятъ честь, както безропотнитѣ българи. Често пжти при навлизане въ турскитѣ дворове да забиятъ колчета за опредѣляване линията се свършзаше съ инциденти. На мнозина турци жилавиятъ камшикъ на французина се увиваше по вратоветѣ. Нѣкои пъкъ по-сербезъ турци се подиграха съ инженеритѣ въ чаршията, но последнитѣ не можеха да понесатъ това, та камшикътъ се туряше въ ходъ съ едно прилично набиване на предизвикателя. Тия чести случки се отразиха много благотворно за повдигане духа на българската младежъ, която всѣки инцидентъ съпровождаше съ ироническитѣ думи: „Ха, така де, намѣриха си майстора“!

Дойде Великденъ. Инженеритѣ, особено Ирасекъ и Чаянъ, по предварителна оговорка съ нѣкои отъ младежитѣ, решили, щото презъ нощта при пръвъ възгласъ на „Христосъ възкресе“ да го ознаменуватъ съ пушечни гърмежи. Приготвянията станаха: барутъ, пищови,—всичко готово. При първия възгласъ на свещеника „Христосъ възкресе“, изведнажъ 20-30 гърмежи последваха. Църквата се напълни съ барутенъ димъ, а оградата на църковния дворъ бѣше блокирана отъ голѣмъ брой заптиета, които не посмѣха да влѣзатъ и да

изловятъ смѣлчацитѣ. Така се посрещна Христовото възкресение пръвъ и последенъ пътъ въ Паланка.

Тая дързостна постъпка на чужденцитѣ още веднажъ внесе нови струи отъ куражъ въ младежъта.

За да използваме училищната двумесечна ваканция презъ 1874 г., азъ и Богданъ Вучевъ решихме да постъпимъ въ предприятието, което бѣше наело да доставя дървенъ материялъ за разни постройки и траверси за проектираната Хиршова желѣзница. Заведващъ предприятието бѣше единъ грѣкъ отъ Солунъ, на име Филипъ, съ когото се съгласихме да ни плаща по две турски лири на месецъ, но затова пъкъ трѣбваше да отидемъ въ Неравския и Германския балкани, кждето се сѣчеше и приготвяше материяльтъ. Дадоха ни нужнитѣ инструкции, и ние заминахме за мѣстоназначението ни. Неравскиятъ и Германскиятъ балкани сж надалечно разстояние—5 часа на северо-западъ отъ града. Грамадни, дебели и прави като свѣщъ гжсти и високи дървета покриватъ почетни пространства, които човѣшка ржка не бѣше засегнала и останали девственни до навлизане на наетитѣ отъ предприятието 30 души работници. Маркирахме известенъ брой подходещитѣ за целъта дървета и сѣченето имъ се започна. По причина на гжстота имъ, не бѣше лесно маркираното дърво да се измѣсти, ако се не унищожеха още 10 — 14 дървета наоколо му, та за туй работата вървѣше много бавно. За жилище на всички работници се приготви дълга колиба, изградена и покрита изключително отъ голѣмитѣ парчета трѣски, що падаха отъ издѣланитѣ греди и траверси. Въ тая колиба намираха подслонъ всички работници нощно време и въ време на дъждъ, който много често провалзаше.

За себе си майсторитѣ-работници пригавяха за храна качамакъ, а за насъ двамата ни хлѣбътъ се свърши. Самото село, прѣснато на далечно разстояние, кжшитѣ една отъ друга надалече, не бѣше лесно да си доставимъ, и животътъ ни стана труденъ. Най-после ние се избавихме отъ това положение. Нѣщо наоколо 20 минути разстояние отъ нашата колиба се виждаше надвесена надъ единъ долъ въ срѣдъ гората кжщата на нѣкой си дѣдо Петко. Единъ прекрасенъ день се отзовахме тамъ. Съ много молби наредихме прехраната: да ни даватъ кисело млѣко, мжтеница, изварка и по единъ печенъ въ подница рѣженъ хлѣбъ срещу известно възнаграждение. Баба Гюргя бѣше много приветлива жена, но и дѣдо Петко

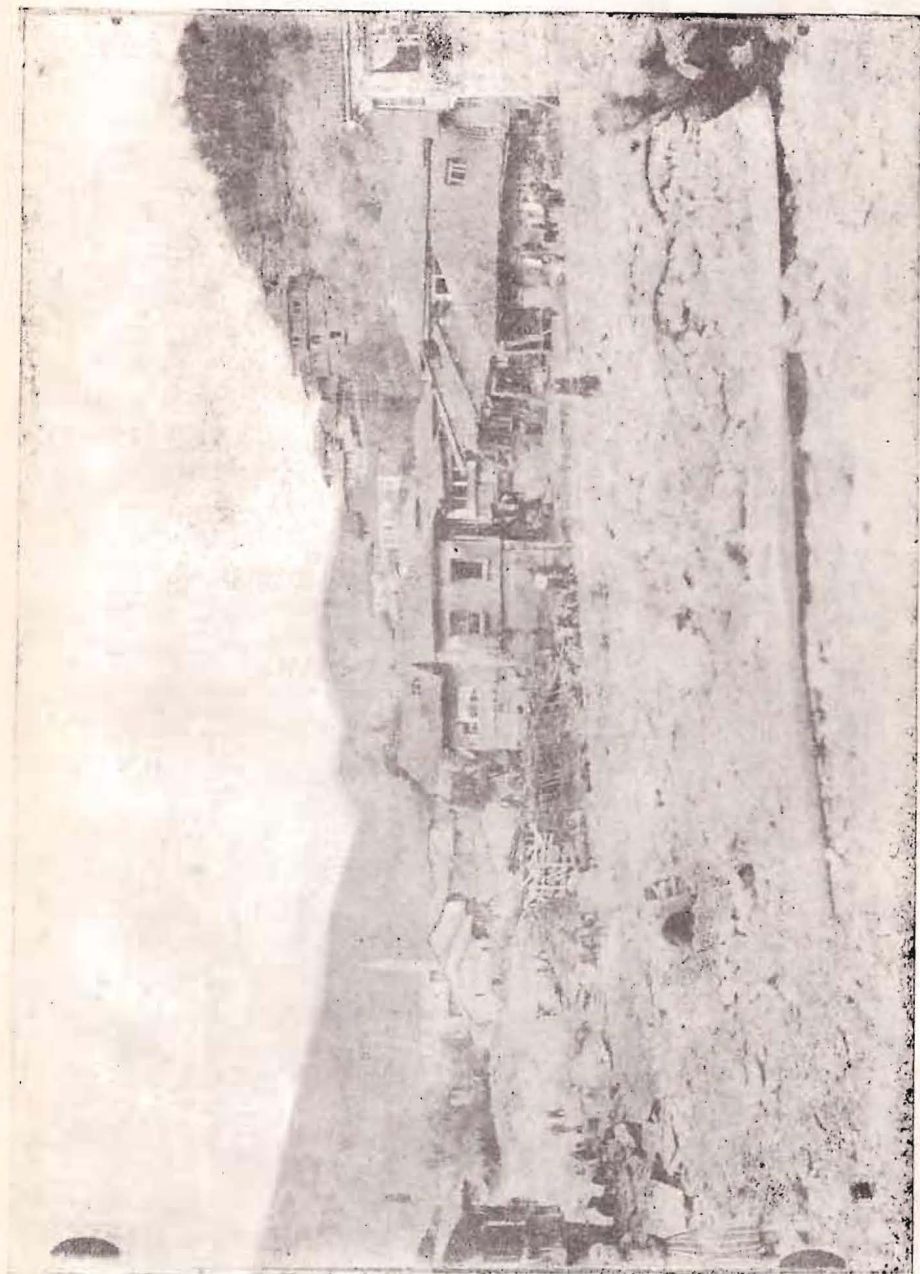
не падаше по-долу отъ жена си. Тѣ имаха всичко на всичко две дъщери, по на 18—20 годишна възраст, съ чудна невидена до тогава, па и после, дълга като конска опашка, дори до петитѣ коса. Чернитѣ като вжгленѣ очи, покрити съ дълги клепачи и надъ тѣхъ извити като пиявици вежди, извънредно хубави и привлѣкателни въ своята скромна носия, сайчѣ и дълга риза, — които закриваха прелестния имъ момински станъ, придаваха една възшебна хубостъ на тия две планински чедъ, самораслаци въ девственния Германски балканъ, не обезпокоявани до сега отъ заядлиото човѣшко око, прислужваха въ къщи на родителитѣ си. Сега за пръвъ пѣтъ ние бѣхме безплатно нагостени съ кисело млѣко и изварка, и въ добавѣкъ печени въ гореща пепель яйца. Всички увещания да дадемъ единъ бешликъ (1 левъ) подарѣкъ, поне на момичетата, бѣха категорически отказани, и ние си заминахме на колибата, но съ условие въ опредѣленъ день сами или чрезъ пратеникъ да си получаваме приготвената храна, защото нѣмаше кой да я пренася.

Единъ день предприемачѣтъ Филипъ, придруженъ отъ двама главорѣзи турци, въоръжени отъ петитѣ до главата, пристигнаха въ планината да провѣрятъ изработения материалъ. Назначението на тия турци бѣше да изкарватъ населението отъ селата Радибушъ, Милутинци, Гиновци и Петърлица да пренасятъ ангариа изработения материалъ на опредѣленно долу въ полето мѣсто. Двамата турци се именуваха Рустемъ и Адемъ отъ Кратовското село Строиковци, известно по това, че жителитѣ му турци бѣха прочути главорѣзи въ цѣлата Кратовска околия. Прекарването на материала се започна при голѣмо насилие. Селянитѣ кански пищѣха отъ побоища и притѣснителнитѣ мѣрки отъ платенитѣ на гърка агенти. Добитѣкътъ съ изпокъртени копита отъ каменяка на стрѣмния пѣтъ и съ разкъравени нозе при последни усилия се мъчеше да сваля тежкия товаръ. Двамата турци подушили, че дѣдо Петко има две хубави дъщери, и започватъ да правятъ чести посещения въкъщата му. Единъ-два пѣти заставятъ семейството да имъ прави баница и бѣлмжжъ. Готовността на дѣдо Петко да ги хранути и да гледа предъ очитѣ си ухажванията и закачкитѣ на дъщеритѣ му била изчерпана. Трети пѣтъ той ги изпжда съ строго предупреждение. Ядосани отъ показаната дѣдо Петкова дързостъ, замислюватъ да откраднатъ и завлѣкатъ дъщеритѣ му въ Строиковци и да ги правятъ ханѣми.

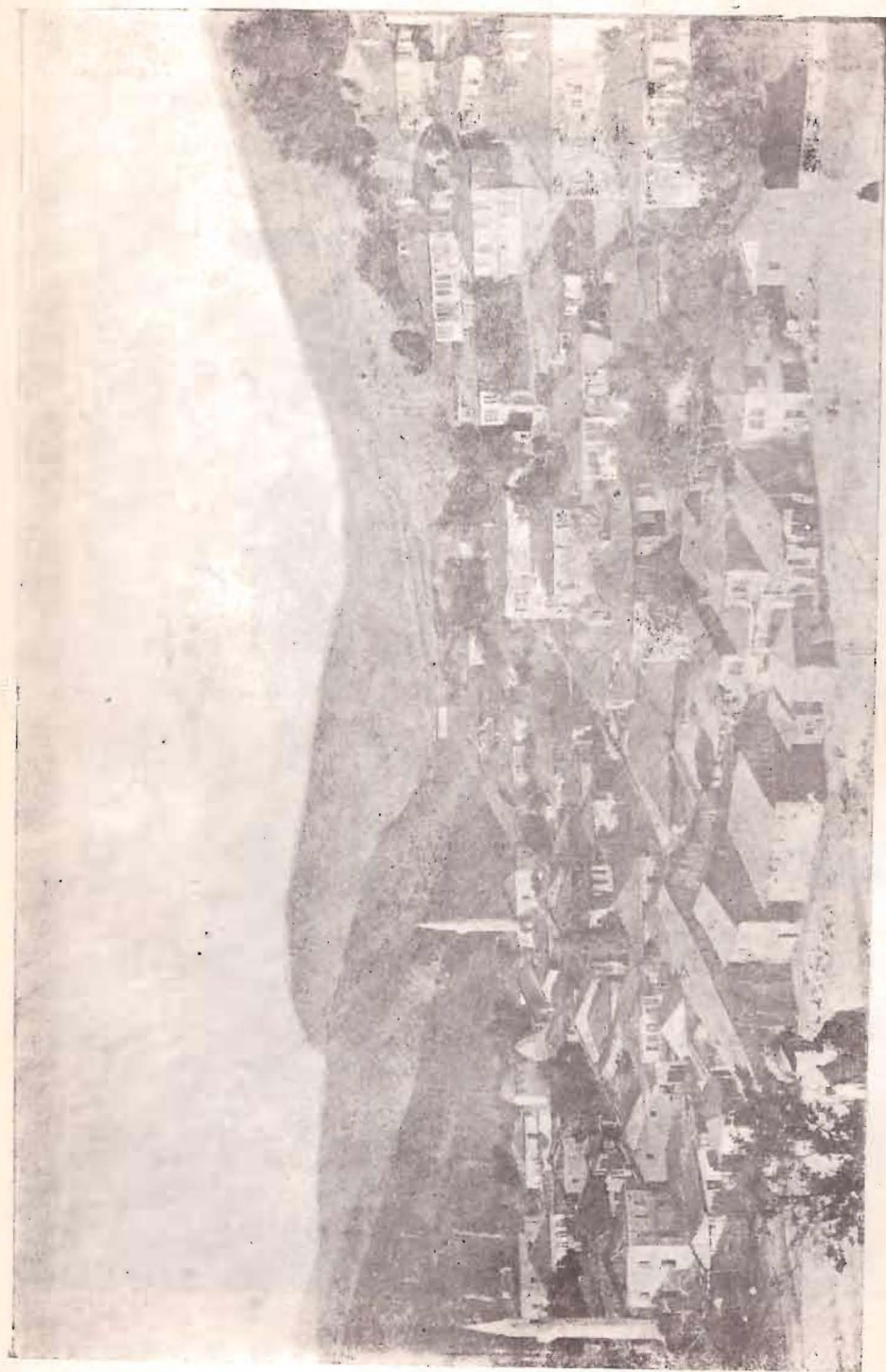
Дѣдо Петко и баба Гюргя не останали разнородни. Тѣ се готвили да посрещнатъ всѣка изненада. Дългата пушка, двата кремиклии турски пищови, острата брадва и дветѣ рунтави кучета бѣха тѣхната охрана. Нѣколко дни подѣ редѣ двамата турци минавали покрай кѣщата, безѣ да се отбиватѣ. Кѣсно една вечерѣ на мракѣ, когато дветѣ сестри си довършвали прането при извора въ долината, надѣ която се надвесваше дѣдо Петковата кѣща, тѣкмо при загасване на огньа, трима души нападнали момитѣ да ги отвлѣкатѣ. Момитѣ почнали да викатъ за помощѣ. Баба Гюргя, що току поела да слиза къмѣ долината да помогне въ изнасяне на пранитѣ дрехи, при чуване на писъцитѣ, и тя надава викѣ и се затичала на помощѣ, подирѣ нея и дѣдо Петко съ надѣнати на поясъ пищови, съ брадва въ рѣка и съ дветѣ си кучета стремително се спуща къмѣ долината. Съ изгърмяване на двата пищова по посока къмѣ мѣстопроизшествието, застава нападателитѣ да побѣгнатѣ въ тѣмнината изѣ гората, преследвани отѣ кучетата.

Така се свърши тази случка, която на другия денѣ стана известна и въ нашия лагерѣ. Двамата турци-колджии не посмѣха да се вестятѣ вече въ балкана, а обитаваха долу по селата, да тормозятѣ хората съ зевгари да свличатѣ приготвения дървенѣ материялѣ.

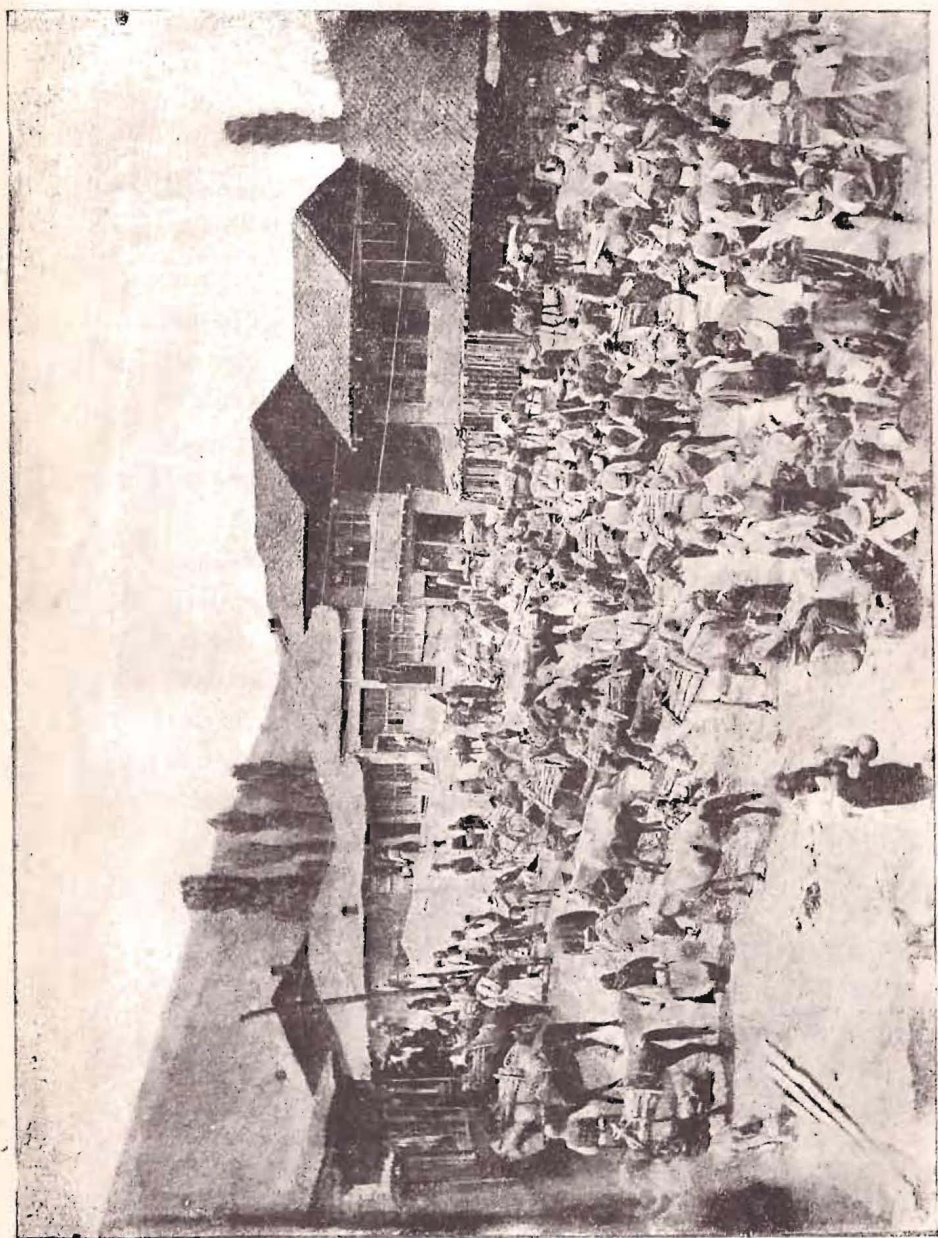
Наближаваше краятъ на м. августѣ, и ние съ Богдана трѣбваше да напустнемѣ и да се завърнемѣ въ града. Неочаквано получихме съ особенѣ пратеникѣ писмо отѣ предприятияето, покана да се явимѣ въ с. Отощица, въ чифлика на Бахри бей, кждето предприятияето ще ни чака да дадемѣ отчетѣ за извършената работа. Пристигнахме съ книжката си въ чифлика, кждето заварихме цѣлата инженерна бригада, която работѣше вече трасето по направление къмѣ с. Страцинѣ. Предадохме смѣткитѣ си, като заявихме, че ние напускаме работата и ще заминемѣ за дома си. По неволя, вечерѣта останахме да ношуваме въ чифлика, за да бждемѣ свидетели още на една срамна сцена, която се отказвамѣ да описвамѣ, защото е отѣ обикновенитѣ, за нещастие, случки презѣ робския ни животѣ подѣ турцитѣ. Такива бихѣ навелѣ много, но турямѣ точка на споменитѣ си, като оставамѣ на други да ги допълнятѣ съ нови данни и съ покъртителни жестоки картини отѣ новитѣ похитители на родината ми, похитѣлитѣ отѣ турцитѣ — сърбитѣ.

Криворѣчка Палаца преди 1912 година

Криворѣчна Паланка следъ 1918 година

Пазарът (Прудището) въ Криворъзненска Паланка

СПОМОЩНИЦИ

отъ криворѣчно-паланешката емиграция въ София за
напечатване на книгата СПОМЕНИ:

Димитъръ Цоневъ, учителъ	1000 лв.
Борисъ Антоновъ, търговецъ	1000 „
Фироклисъ Антоновъ, инженеръ	1000 „
Георги п. Апостоловъ, зап. подполковникъ . . .	500 „
Василь Коцевъ, кожухаръ	500 „
Протоиерей Константинъ п. Апостоловъ . . .	300 „
Д-ръ Константинъ Димитраковъ, лѣкаръ . . .	300 „
Димитъръ п. Апостоловъ, учителъ	200 „
Георги п. К. Апостоловъ, учителъ	200 „
Петъръ п. Димитровъ, офицеръ	200 „
Владимиръ Илиевъ, търговецъ	200 „
Георги Ивановъ, банковъ чиновникъ	200 „
Иорданъ Попровъ, търговецъ	200 „
Апостолъ Пешевъ, предприемачъ	200 „
Владимиръ Поповъ, адвокатъ	100 „
Димитъръ Якимовъ, чиновникъ	100 „
Василь Андоновъ, предприемачъ	100 „
Иорданъ Яначковъ, хлѣбаръ	100 „

Всичко 6400 лв.

Имененъ показалець

Съкращения: м. = мѣстность; от. = отецъ; п. = попъ; п. с. = полско село; пл. с. = планинско село; х. = хаджи. Цифритѣ п; и имената посочватъ страницитѣ.

А

- Абасъ ефенди — турчинъ първенець, 45.
от. Аверки — игуменъ на манастира „Св. Иоакимъ Осоговски“, 16, 18, 20, 24, 34, 50.
Ага махалеси 7.
Адемъ — турчинъ, 64.
Азисъ, султанъ, 36, 44, 45.
Ай бей — турчинъ, 54.
Александрийски патриархъ 54
х. п. Алекси 34, 37, 38, 40, 42, 43, 54, 59.
Али Кочъ Мустафа = турчинъ, 38.
Али паша — великъ везиръ, 32, 35, 44.
от. Амфилохи 18.
Анадолъ (Мала Азия) 36.
Ангелининъ, Доде 34.
Ангелковъ, Алекси — ученикъ, 28
баба Анисия, монахиня 16.
Антимъ, Видински митрополитъ и I Български Екзархъ 54.
Антиохийски патриархъ 54.
Апостоловъ, Леонти П. — ученикъ, 28.
ински университетъ 50.
Ахчийски, Димитъръ Давидовъ — помощникъ учителъ, 27.

Б

- Байрамъ паша — основателъ на Криворѣчна Паланка, 6.
Балкански полуостровъ 5.
Бахри бей — турчинъ първенець, 45, 57, 65.
п. с. Бащево 9.
Битоля 56.
Благоевъ, Д. — авторъ на букваръ отъ 1874 год., 51.
пл. с. Борово 10.

- Бояджийски. Арсо Хр. 30.
България 5, 8, 9, 51, 52, 53.
Бѣлградъ 20.

В

- Варошка махала 7.
Велесъ 8, 50, 53.
Величковъ. Димитъръ — ученикъ, 17, 28.
Витева фурна 58.
Влашко 17.
Вучевъ, Богданъ — ученикъ, 17, 28, 63, 65, Мито и Тоте 11.
пл. с. Въровище 10. 25.
п. с. Вѣтърница 9.

Г

- пл. с. Габаръ 10.
Германски балканъ 54, 63, 64.
п. Георги — представителъ отъ Скопската епархия на народния църковень съборъ въ Цариградъ презъ 187 год., 34, 35, 37, 43, 42, 57.
Георгиевъ, п. Апостолъ Попъ 23, 30, 32, 33, 34, 47, 39, 43, 55, — 58, 60—61.
Георгиевъ, Данаилъ 56
Гилфердингъ, Ал Теод. — руски историкъ, 22, 24.
Гилфердингъ, Т. Мария, 24.
п. с. Гиновци 9, 54, 64.
Горна Джумая 8.
Гогишовъ, Константинъ — ученикъ, 28.
п. с. Градецъ 9, 13.
п. с. Гулинци 9.
Гължбовъ, Поше 19, 20.
Гължбъ — първенець, 11.
баба Гюргя 63, 65.

Д

- п. Давидъ 11, 21.
Дамаскинъ, дѣкаль 25.

Дановъ, Хр. Г. — книжаръ въ
Пловдивъ, 25, 27, 50, 51.

Дебърско 13.

м. Деве-багъръ 6.

м. Демиръ-капия 8.

Джамали-чаушъ — заптие,
46, 59.

Дикранъ — арменецъ, 62.

Димишовъ, Геро — първенецъ, 30.

Димишъ — първенецъ, 11.

пл. с. Добровница 10.

м. Домачки-долъ 47, 49.

Доротей — Скопски български
митрополитъ, 47—49, 58.

Дросо, Щерю — каракачанъ, 16.

пл. с. Дрънъкъ 10.

Дунавска областъ 62.

Дупница 16.

пл. с. Дурачка-ръка 7, 10, 15,
25, 46, 56

пл. с. Дълбочица 9.

Е

Екзархия Българска 43, 46,
52, 53.

Еминъ Тетовали — турчинъ, 61.

Енгарова-кѣща, 24, 50.

Ж

пл. с. Жедилово 10.

Живковъ, Никола — учителъ, кни-
жовникъ и общественикъ, 52, 53.

З

Загребъ 51.

х. п. Захария (сакеларий) 11.

Златевъ, д-ръ Павелъ — учителъ,
50, 51.

Зосимъ, монахъ 16.

И

п. Иванъ Бански 25, 33, 35, 37.

п. Иванъ Кратовски 25, 37,
53, 57.

Ивановъ, Михаилъ Попъ — уче-
никъ, 28.

Иерусалимъ 11.

Иларионъ Ловчански 46.

Иларионъ Макариополски
46.

Иоакимъ Осоговски 13.

Иоакимъ — Скопски гръцки ми-
трополитъ, 21.

Иоаники, монахъ 16.

Хубавъ Иове — първенецъ, 11

Ирасекъ — чель, 62.

от. Иринархъ 18.

К

п. с. Каваклий 9.

пл. с. Караманица 10.

Киевъ 22.

Кипърски архиепископъ 54.

Кирилъ — Иерусалимски патри-
архъ, 54.

пл. с. Киселица 10.

Кларкъ — протестански мисио-
неръ, 53, 56.

Ковачевъ, Иосифъ — учителъ и
книжовникъ, 50.

Човчегаровъ, Арсо 30.

Ковчегаря, Якимъ 11.

Колевъ, арнаутъ Цене — първе-
нецъ, 11 30.

п. с. Конопница, 9, 39.

м. Коршумъ-баиръ 23.

Костовъ, Иванъ — ученикъ, 17, 28.

Костурска-планина 6.

пл. с. Костуръ 10.

Кочанско 14.

пл. с. Кошари 10, 25.

Кратово 14, 22, 24, 64,

Крива-ръка 6, 7, 46.

пл. с. Криви-каменъ 10, 54.

п. с. Крилатица 9.

Криворъчна-паланка 1 — 73.

пл. с. Кръкля 10, 25.

пл. с. Кръстовъ-долъ 10.

Кукушъ (погрѣшно Кикушъ) 32.

Куманово 6, 8, 49.

Кюстендилецъ, х. Андонъ —
учителъ, 25.

Кюстендилъ 5, 8, 24, 26, 46,
53, 56

Л

Лаклаковъ (погрѣшно Лакла-
совъ), Теодоси — учителъ въ
Криворъчна-Паланка, 25.

Левски, Василь — революцио-
неръ, 17—20, 56, 57.

Лонгъ — протестански мисионеръ,
53, 56.

пл. с. Луке 10

Любеновъ, Димитъръ П. — учи-
тель въ Криворъчна-Паланка
(1867—1875), 26, 27, 29, 33, 34, 40,
41, 45, 48, 49, 51, 52, 56, 57, 58.

М

х. Маджо — първенецъ, 11, 21.

Мазакъ, Михалко 30, 35, 37, 40,
46, 47, 55.

Македония 8, 9, 52, 53.

Македонски, Кирилъ Ив. 59.

Манастиръ „Св. Иоакимъ Осо-

говски" 11, 12—20, 37, „Св. Иванъ Рилски" 12.
 пл. с. Мартиница 10.
 Махмудъ Недимъ — великъ везиръ, 54.
 Мелекъ бей — турчинъ първенецъ, 45.
 с. Мечка (Русенско) 56.
 п. с. Милутинци 9, 25, 54, 64.
 Митхадъ паша — великъ везиръ, 54.
 Михайловъ, Георги — ученикъ, 28.
 Мишовска махала 7.
 п. с. Мождивякъ 9.
 Москва 22.
 Мурадъ IV, султанъ 6.
 Мустафа ефенди — кятипинъ (секретарь), 59, 61.

Н

Назифъ чаушъ, турчинъ първенецъ, 45.
 Натевъ, Косто 30, 39.
 Неврокопъ 8.
 Недѣлковъ, Стоянчо 37.
 Неравски балканъ 54, 63.
 пл. с. Неравъ 10.
 Никола 16.
 Николчо — първенецъ, 11.
 и колчовъ, Анастасъ 30.

О

Обреновичъ — сръбска династия, 17.
 пл. с. Огутъ 10.
 Одеса 22.
 п. с. Одърне 9.
 п. с. Опила 9, 39.
 дѣдо Онисимъ Акакия, монахъ 16.
 пл. с. Осиче 10.
 Осичка махала 7.
 Орхание 56.
 Орѣхово 62.
 Осоговска планина 6, 16.
 п. с. Отощица 9, 65.

П

Павлевъ, Дим. — ученикъ, 29.
 х. п. Панчо 37, 38.
 Паисий (съ прѣкоръ „Пали свѣтъ“) — Скопски грѣцки митрополитъ, 32, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 55, 57.
 Паисий Пловдивски 46.
 Паисий Хилендарски 16.
 Пато — първенецъ, 11.
 Пейкали — турчинъ, 46.

дѣдо Петко 63, 64, 65.
 Петко — гавазинъ, 35.
 Петринъ, Ваче 30.
 Петровъ, Ив. — ученикъ, 24.
 Петровъ, п. Ив. 25.
 Петровъ ханъ 56.
 Петрушовъ, Янаки — ученикъ, 28.
 х. Петъръ (Пешо) — първенецъ, 11.
 п. с. Петърлица 9, 39, 54, 64.
 Пловдивъ 26, 27, 51.
 Прага 51.
 пл. с. Подържи конъ 10.
 п. с. Псача (погрѣшно Пеача), 3.
 Пѣевъ, Тодоръ — книжовникъ, 1.

Р

п. с. Радибушъ 9, 39, 54, 64.
 п. с. Ранковци 9, 37, 39, 40.
 Ромъния 17, 22.
 Русе 50.
 Русия 22, 23.
 Рустемъ — турчинъ, 64.

С

Саафетъ бей — каймакамъ въ Криворѣчна Паланка, 54, 57, 58, 62.
 Саидъ ефенди — турчинъ първенецъ, 45, 61.
 Молла Салихъ — началникъ на пощата въ Криворѣчна Паланка, 59.
 м. Самоковище 15.
 Сапуновъ 53.
 м. Сборище 14.
 Света Гора 18.
 Силва — италиянецъ, 62.
 Славка — сестра на Никола Живковъ, 53.
 Славейковъ, П. Р. — книжовникъ, 16, 31, 55.
 м. Славовско поле 9.
 Скопие 8, 9, 15, 31, 32, 34, 46, 47, 48, 51, 58, 60.
 Солунъ 8, 9, 51, 62, 63.
 п. Стойчо 33, 35, 37.
 София 8, 37, 54, 56.
 Софроний Врачански 16.
 Спротивна махала 7.
 Стаменовъ Юсифъ (съ прѣкоръ „Църпанъ“) — първенецъ, 30, 35, 39, 40, 47, 55, 58, 59, 60, 61.
 пл. с. Станци 10, 60.
 п. Стефанъ 37.
 х. Стефанъ — първенецъ, 11, 12, 15, 21.
 Стояновъ, Аверкия П. вж. Аверкия.
 х. п. Стоянъ — 22—24, 43, 44.
 п. с. Страцинъ 9, 49, 65.

с. Строиковци (Кратовско) 54, 64.
 Султанъ тепе 6.
 Сърбия 17.
 Съръ 8.

Т

Такъмица, Велика 55.
 дѣдо Такъмъ 14.
 Танева, Султана — учителка въ
 Криворѣчна Паланка, 50.
 Таневъ, Александъръ — запасенъ
 генералъ, 50.
 Тесларъ Стойчо 35.
 п. с. Тлъменци 9.
 х. Тодоровиѣ 37.
 Турска империя, 9, 62.
 пл. с. Търново 10.

У

пл. с. Уземъ 10, 25
 Узунджово 8.

Ф

Филипъ — грѣкъ, 63, 64.
 Филотей, монахъ 16, 50.
 Франция 50.

Х

молла Хасанъ — турчинъ, 61.
 Хаскелъ — протестански миси-
 онеръ, 53, 56.
 Хасково 18.
 Баронъ Хиршъ 8, 54, 62, 63.
 Христовъ, Петъръ — ученикъ, 29.
 Христовъ, Цоне 11.

Ц

Цариградска патриаршия
 49, 53, 54.
 Цариградъ 21, 29, 31, 34, 36, 29
 41, 43, 46, 52, 53, 62.
 Цвѣтковъ, Анастасъ — първе-
 нецъ, 30.
 Цеко — първенецъ, 11.
 Цековъ, Ильо — първенецъ, 20.
 м. Цигански гробища 22.
 Цоневъ, Зафиръ — ученикъ, 28.
 пл. с. Голѣма и Мала Цър-
 цория (погрѣшно Църбория), 10.
 Църква „Св. великомъченикъ Ди-
 митрия“ 21, параклисъ „Св. Богоро-
 дица“ 12.

Ч

Чаянъ — арменецъ, 62.
 Чакле, Стоянъ 46.
 Чукарска махала 7.
 Чунгаръ Доде 33.

Ш

Шарло, французинъ, 62
 Шеихъ Махмудъ — турчинъ, 56.
 Шерденковъ, х. Трайчо 59.

Щ

Щипско 14.
 Щипъ 50, 54.

Я

Якимовъ, Димишъ — първе-
 нецъ, 11.
 Якимовъ, Константинъ 37.

Съдържание

	Стр.
I Историко-географски прегледъ на Криворѣчна Паланка	5
II Манастирътъ „Св. Иоакимъ Осоговски“	12
III Съграждане на църква и народно училище	21
IV Хаджи попъ Стоянъ въ Русия	22
V Българско училище въ Паланка	24
VI Читалище „Зора“	29
VII Общината и църковниятъ въпросъ	30
VIII Засилване на учебното дѣло. Откриване на девиче- ско училище	50
IX Участие на Паланка въ първото българско изложе- ние въ Цариградъ	52
X Тежки дни. Схизмата. Хаскелъ, Лонгъ и Кларкъ въ Паланка	53
XI Моето и на Иосифа Стаменовъ затваряне	58
XII Моето участие въ постройката на баронъ Хиршова- та желѣзница	62

Образи :

Портретъ на Михаилъ Ив. Македонски — авторъ на книгата „Спомени“	3
Изгледъ на Криворѣчна Паланка	4
Изгледъ на Криворѣчна Паланка преди 1912 година . .	67
Изгледъ на Криворѣчна Паланка следъ 1918 година . .	69
Пазарътъ (Прудището) на Криворѣчна Паланка	71
Спомощници отъ криворѣчно-паланешката емиграция въ София за напечатване на книгата „Спомени“ . . .	73
Имененъ показалецъ	74

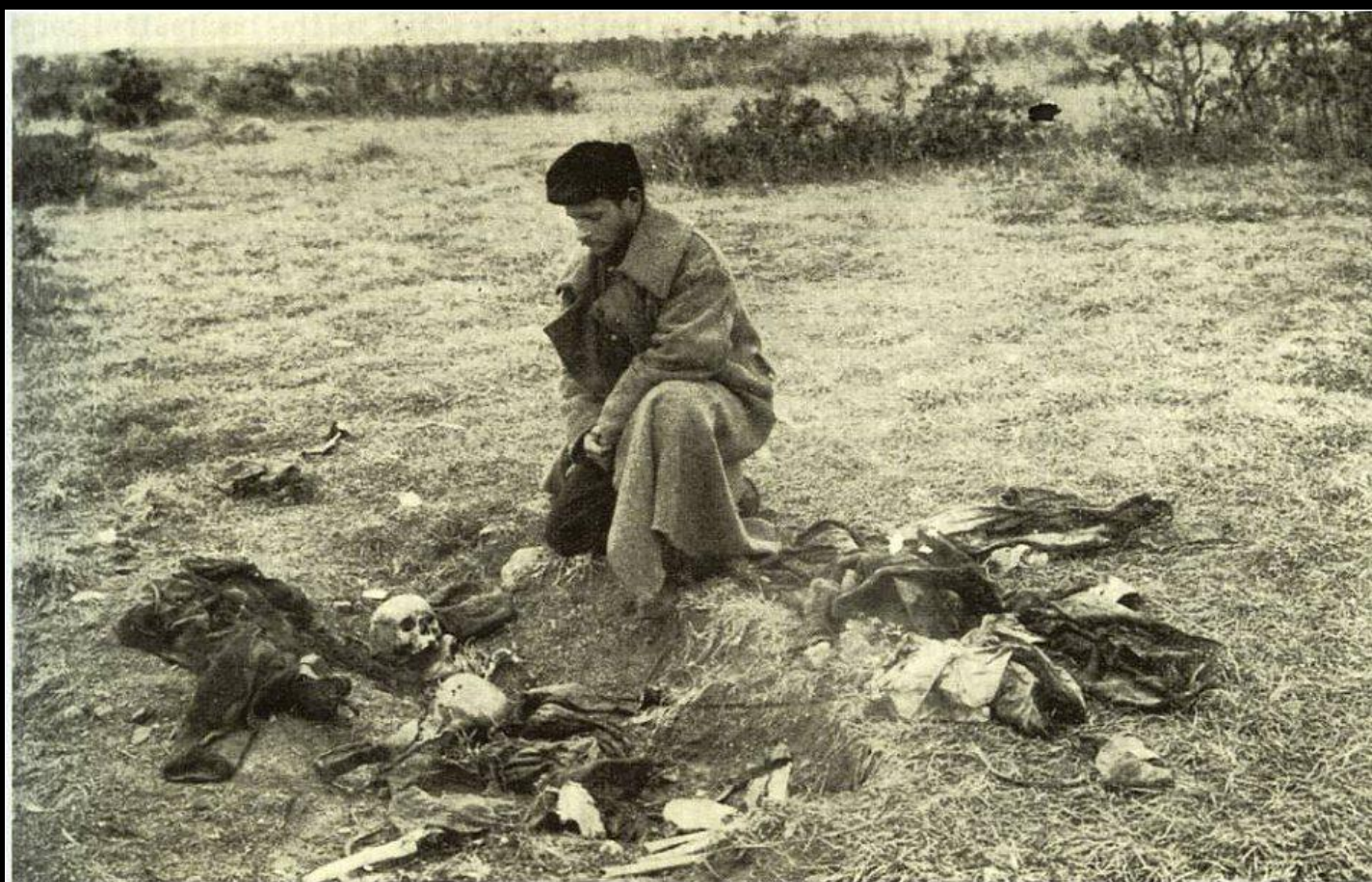

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македония
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres